

LUNDS
UNIVERSITET

Pedagogiska institutionen
Box 199, 221 00 Lund

Kurs: PED 460
Magisteruppsats, 20 point
61-80 point
Höstterminen 2001

En undersøgelse af hvordan flygtninge og indvandrere
introduceres til normer, værdier og kulturformer i
Danmark på et kursus i samfundsforståelse.

Dorte Mee-Ra Magnussen

Vejleder: Bosse Bergstedt

Indhold.

	Side
1. Abstract.	3
2. Indledning.	4
3. Kulturbegrebet.	8
4. Min diskursanalytiske tilgang til feltet.	14
5. Observation og interview.	18
6. Analyse.	23
7. Opsamling og diskussion.	41
8. Refleksioner over metode og tilgang.	51
9. Konklusion.	53
10. Bilag.	55
11. Litteraturliste.	59

Opgavens art: D-kurs i Pædagogik, 61-80 point.

Sideantal: Selve opgaven er på 47 sider. Derudover kommer abstract, bilag og litteraturliste.

Titel: En undersøgelse af hvordan flygtninge og indvandrere introduceres til normer, værdier og kulturformer i Danmark på et kursus i samfundsforståelse.

Forfatter: Dorte Mee-Ra Magnussen.

Vejleder: Bosse Bergstedt.

Dato: Afleveret d. 21. januar 2002.

Baggrund: Bekendtgørelsen og undervisningsvejledningen mht. kursus i samfundsforståelse er meget uklar og løst defineret. Det er derfor interessant at undersøge, hvordan normer, værdier, omgangsformer og kulturbegreb bliver defineret og italesat i praksis i en undervisningssituation, da måden hvorpå dette sker, har betydning for forståelsen af kultur, og de oplevelser og erfaringer den enkelte kursist får mht. mødet med de etniske danskere.

Problemformulering, (syfte): Jeg ønsker dermed at undersøge, hvordan flygtninge og indvandrere introduceres til normer, værdier, og kulturformer i Danmark på et kursus i samfundsforståelse. Nærmere betegnet hvordan det statiske eller det dynamiske kulturbegreb bliver italesat mht. omgangsformer, traditioner, skik og brug.

Hvordan løses paradokset med at noget udefinerbart på en eller andet måde skal defineres for at kunne videreformidles? Og hvordan bliver det udefinerlige defineret og italesat?

Hvordan videreformidler, definerer, forstår og italesætter den enkelte underviser kulturbegrebet i praksis i forbindelse med introduktionen til det danske samfund? Herunder:

- Hvilke temaer og emner lægges der vægt på?
- Hvorfor udvælges netop disse temaer og emner?
- Hvilke konsekvenser har det for italesættelsen af kulturbegrebet og forståelsen for det danske samfund?

Metode: For at undersøge ovenstående problemstilling har jeg observeret et kursus i samfundsforståelse og interviewet læreren af undervisningsforløbet. Jeg har desuden forsøgt at se det ud fra en dynamisk opfattelse af kultur og en diskursanalytisk vinkel.

Hovedresultat: Kulturbegrebet blev ikke direkte italesat på kurset, og læreren undgik at tale om normer, værdier og omgangsformer. Dette skyldes dels, at hun mener det er et meget flydende og udefinerbart område, og dels at hun prioriterede andre emner.

Nøgleord: Kursus i samfundsforståelse, normer, værdier, kulturbegreb, diskurs.

2. Indledning.

Emne:

I Danmark er der stor fokus på flygtninge og indvandrere, og der er meget debat om, at de skal integreres, og at de skal lære at tale dansk, samt lære at begå sig i det danske samfund. I Bekendtgørelsen af lov om integration af udlændinge i Danmark står der bl.a i § 1, at *"Lovens formål er gennem en integrationsindsats at.....3) bibringe den enkelte udlænding en forståelse for det danske samfunds grundlæggende værdier og normer"*¹. Jeg ser dog ikke en nærmere definition af "det danske samfunds grundlæggende værdier og normer" indgå i bekendtgørelsen, og hvad disse værdier og normer således indebærer, er derfor meget uklart. Men alle udlændinge, der er omfattet af Integrationsloven, skal som led i integrationen deltage i et introduktionsprogram, som indeholder kursus i samfundsforståelse, danskundervisning og aktivering², og det må derfor antages, at udlændingen gennem dette forløb skal opnå den ovenstående forståelse.

I Integrationslovens § 20 står der, at et kursus i samfundsforståelse er *"... et kursus i forståelsen af danske samfundsforhold m.v."*³, og i Bekendtgørelse om kursus i samfundsforståelse i medfør af integrationsloven § 7 står der, at *"Kurset skal indeholde generel og overordnet information om forhold, der må anses for at have væsentlig betydning for forståelsen af det danske samfund, herunder om den danske samfundsopbygning og kulturformer i Danmark."*⁴. Som det fremgår af § 7, mangler der endnu en gang en definition og nærmere præcisering, denne gang hvad angår selve indholdet af kurset, og i § 4 står der, at *"Kommunalbestyrelsen har ansvaret for kurset, men kan helt eller delvist overlade tilrettelæggelsen og afholdelsen til en anden kommunalbestyrelse, en offentlig eller privat uddannelsesinstitution, en privat organisation eller et privat selskab."*⁵. Det vil derfor sige, at det er op til den enkelte arrangør af kurset at definere i forhold til ordlyden af § 7.

I Bekendtgørelsen af lov om undervisning i dansk som andetsprog for voksne udlændinge m.fl. og sprogcentre står der bl.a i § 1, at *"Undervisningen skal fremme deltageres aktive brug af dansk sprog, og den skal udvikle deres bevidsthed om dansk kultur og demokrati og herigennem medvirke til, at de kan fungere i det danske samfund"* og i § 4 står der, at *"Undervisningen omfatter dansk som andetsprog, hvori indgår undervisning i dansk sprog og danske kultur- og samfundsforhold"*⁶. Men heller ikke her er begreberne nærmere defineret, hvilket efter min mening må resultere i, at det er op til den enkelte underviser at definere begreberne.

---

¹ Bekendtgørelse af lov om integration af udlændinge i Danmark. LBK nr. 643 af 28/6-2001.

² Bekendtgørelse af lov om integration af udlændinge i Danmark. LBK nr. 643 af 28/6-2001, § 2 og § 16 stk. 2.

³ Bekendtgørelse af lov om integration af udlændinge i Danmark. LBK nr. 643 af 28/6-2001.

⁴ Bekendtgørelse om kursus i samfundsforståelse i medfør af integrationsloven. BEK. nr. 935 af 15/12-1998.

⁵ Bekendtgørelse om kursus i samfundsforståelse i medfør af integrationsloven. BEK. nr. 935 af 15/12-1998.

⁶ Bekendtgørelse af lov om undervisning i dansk som andetsprog for voksne udlændinge m.fl. og sprogcentre. LBK. nr. 975 af 25/10-2000.

Som det fremgår af ovenstående citatmosaik fra de forskellige bekendtgørelser, er der stor uklarhed og mangel på begrebsdefinitioner, og defineringen og forståelsen af f.eks. ”dansk kultur”, normer og værdier er derfor lagt ud til den enkelte ansvarlige for de forskellige kurser. Set i lyset af bekendtgørelsernes ordlyd synes jeg derfor, at det er yderst interessant at undersøge, hvordan en undervisning i praksis finder sted, og prøver at udvikle kursistens bevidsthed om ”dansk kultur” og samfundsforståelse samt give forståelse for det danske samfunds grundlæggende normer og værdier.

Formål:

Formålet er at undersøge, hvordan samfundsforståelsen, kulturformidlingen og introduktionen til det danske samfund håndteres i en undervisningssituation, idet der er givet stor metode-, indholds- og definitions-mæssig frihed til den enkelte lærer. Der er en masse praktiske ting, som er meget konkrete som f.eks. regler mht. uddannelsessystemet eller arbejdsmarkedet, men samtidig er der mange diffuse og u håndgribelige størrelser i forbindelse med normer, værdier og kulturformer, der efter min mening ikke umiddelbart lader sig definere. Det er således interessant at undersøge, hvordan kulturbegrebet bliver italesat, og det er definitionen og italesættelsen, som jeg vil have i fokus.

Forforståelse:

På baggrund af de forskellige bekendtgørelser meget diffuse ordlyd er min forforståelse af samfundsforståelseskurset, at det dels skal introducere til det danske samfund, og dels skal fungere som en form for socialisering af flygtninge og indvandrere. Dette sker på to niveauer. Det overordnede niveau drejer sig om forhold angående samfundsopbygningen, historien, love mv., som selvfølgelig i en eller anden forstand indirekte fremlægger et syn på normer, værdier og kulturformer i Danmark. Det er efter min mening, disse grundlæggende normer og værdier i det danske samfund, der henvises til i Integrationsloven.

Det andet niveau omhandler mere konkret omgangsformer og de normer, værdier og kulturformer, der er forbundet med det, og det er dette mere underordnede niveau, som jeg har i fokus. Dette skyldes, at flygtninge og indvandreres ”medbragte” normer og værdier mht. omgangs- og kulturformer oftest bliver anset for at udgøre det grundlæggende problem, når der bliver talt om vanskeligheder i forbindelse med etniske minoriteter og den etniske danske majoritet. En generel årsagsforklaring bliver derfor ofte brugt under henvisning til ”etniske minoriteters kultur”. Det er således derfor, jeg finder det interessant at undersøge, hvordan kulturbegrebet bliver direkte italesat mht. normer og værdier, der forbundet med omgangsformer.

Problemformulering, (syfte):

Jeg ønsker dermed at undersøge, hvordan flygtninge og indvandrere introduceres til normer, værdier, og kulturformer i Danmark på et kursus i samfundsforståelse.

Nærmere betegnet hvordan det statiske eller det dynamiske kulturbegreb bliver italesat mht. omgangsformer, traditioner, skik og brug.

Hvordan løses paradokset med at noget undefinerbart på en eller andet måde skal defineres for at kunne videreformidles? Og hvordan bliver det undefinerlige defineret og italesat?

Hvordan videreformidler, definerer, forstår og italesætter den enkelte underviser kulturbegrebet i praksis i forbindelse med introduktionen til det danske samfund? Herunder:

- Hvilke temaer og emner lægges der vægt på?
- Hvorfor udvælges netop disse temaer og emner?
- Hvilke konsekvenser har det for italesættelsen af kulturbegrebet og forståelsen for det danske samfund?

Synsvinkel:

Min tilgang til feltet og forståelsen af kultur vil være ud fra et dynamisk synspunkt og det nye kulturbegreb, der karakteriserer kultur som noget åbent og flydende. Jeg vil komme nærmere ind på denne opfattelse senere i forbindelse med en redegørelse af kulturbegreberne.

Teori:

Mit teoretiske fundament mht. kulturbegrebet er baseret på Thomas Hylland Eriksen, Peter Berliner, samt John Liep og Karen Fog Olwigs opfattelse af kultur. Jeg har valgt disse teoretikere, idet de i deres teorier medtænker ændringerne i samfundet og den stigende internationalisering og globalisering i verden. På den baggrund påpeger de, at det er nødvendigt at forstå verden ud fra nogle andre præmisser end tidligere. De forholder sig desuden kritisk til handleanvisninger og årsagsforklaringer, som er kulturelt begrundede. Disse teoretikere er fortalere for et nyt paradigme mht. kulturforståelse, og de er blandt ophavsmændene til den nyere forskning, som er foretaget inden for området. Samtidig kommer nogle af dem fra forskellige fag, og har med hver deres faglige indgangsvinkel til problemsstilling og forskning fundet det nødvendigt at opfatte kultur på en anden måde, dvs. ud fra et dynamisk synspunkt, for at kunne forstå verden i dag.

Udover de allerede omtalte forskere har f.eks Flemming Røgilds, Iben Jensen, Gerd Baumann og Yvonne Mørch alle forsket i kultur med hver deres optik og problemstilling, og de konkluderer alle, at kultur ikke kan forstås ud fra den statiske kulturforståelse⁷. De placerer sig dermed også inden for det dynamiske paradigme. Når jeg har valgt at tage udgangspunkt i lige præcis Hylland Eriksen, Liep og Olwig samt Berliner skyldes det, at de tre førstnævnte i de artikler jeg har brugt, udelukkende diskuterer det nye og det gamle kulturbegreb. Mht. Berliner har jeg valgt at bruge hans

---

⁷ Røgilds (1995), Jensen (1998), Baumann (1996), og Mørck (1998).

teori, idet han hvad angår fagområde ligger lidt udenfor de andres, fordi han er psykolog, og de andres fag- og arbejdsområde ligger inden for antropologien, etnografien, og kultursociologien, som jeg vil påstå, at de på trods af forskellighed dog er mere beslægtede.

Metode:

For at undersøge hvordan formidlingen finder sted i praksis, og hvordan den ansvarlige lærer forstår og definerer kulturbegrebet, vil jeg observere et undervisningsforløb, samt foretage et interview med underviseren af det kursus jeg observerer. Min bearbejdning af de indsamlede data vil ske ud fra en diskursanalytisk tilgang, hvor jeg er inspireret af Foucault og Jørgensen og Phillips.

Afgrænsning:

I forbindelse med Integrationsloven herunder introduktionsprogrammets kursus i samfundsforståelse, danskundervisning og aktivering har jeg valgt udelukkende at undersøge et kursus i samfundsforståelse. Jeg vil desuden kun interviewe den lærer, der er ansvarlig for det pågældende kursus. Denne afgrænsning skal ses i lyset af opgavens omfang samt den tidsmæssige ramme for udarbejdelsen.

Når jeg har fravalgt at se på kulturformidlingen i danskundervisningen, skyldes det, at det her ikke kun drejer sig om formidling af ”dansk kultur” og samfundsforhold, men også om den rent sproglige tilegnelse og læring, som dermed ligger uden for mit fokus. Mht. aktiveringsdelen finder jeg det svært at skulle indfange formidlingsprocessen og italesættelsen i den forbindelse, da det ville indebære, at jeg skulle gå med på den arbejdsplads, hvor den enkelte flygtning eller indvandrer er i aktivering. Desuden har jeg en formodning om, at kulturformidlingen her forgår på et mere implicit plan, som derved også er sværere og mere tidskrævende at få greb om. Jeg har derfor valgt at fokusere på et kursus i samfundsforståelse, da det udelukkende drejer sig om en første introduktion til det danske samfund, hvor jeg antager, at læreren er nødt til direkte at videreformidle og italesætte normer, værdier og kulturbegreb.

3. Kulturbegrebet.

Som jeg tidligere har nævnt, er formålet med et kursus i samfundsforståelse at give den enkelte kursist en forståelse for det danske samfund og for kulturformer i Danmark. Overordnet på baggrund af Integrationsloven og dens formål skal uddannelsesforløbet ses som et led i at give deltageren på kurset en forståelse for det danske samfunds grundlæggende normer og værdier. Med andre ord ser jeg dette som udtryk for, at der fra statens side er et ønske om, at flygtningen eller indvandrerens skal opnå en eller anden form for viden, indsigt og forståelse, som resulterer i en evne til at kunne begå sig i Danmark, og derved kunne tilpasse sig de gældende ”spilleregler”. Spørgsmålet er, om hvordan formidlingen finder sted i praksis, og om det giver mening? For at prøve at løse den meget svære opgave med at give kursisterne indsigt i det danske samfund og dets normer og værdier mener jeg ikke, at underviseren kan komme uden om at italesætte kulturbegrebet. Men måden hvorpå begrebet italesættes, er ikke uden betydning for forståelsen af kultur, og de oplevelser og erfaringer den enkelte får mht. mødet med de etniske danskere.

Jeg har valgt at forstå kultur ud fra et dynamisk synspunkt, og jeg tager derfor udgangspunkt i den dynamiske kulturopfattelse. Mit valg af synsvinkel skyldes, at det statiske kulturbegreb efter min mening er med til at skabe større afstand mellem befolkningsgrupperne og opdele i ”os og dem” kategorier, samt skabe stereotyper i stedet for at give et mere nuanceret billede af den komplekse virkelighed. På samme tid resulterer det statiske kulturbegreb i en inklusion- og eksklusionsmekanisme, som gør det svært for udlændinge at blive indlemmet i den danske majoritets fællesskab. Med det dynamiske kulturbegreb åbnes der i stedet for nye medlemmer, og inklusion og fællesskaber kan i højere grad udvikles på tværs af etnisk og nationalt tilhørsforhold, hvilket er yderst vigtigt i forbindelse med integration af flygtninge og indvandrere. I det følgende vil jeg redegøre for de to forskellige paradigmer.

Det statiske kulturbegreb:

Den statiske kulturopfattelse stammer ifølge Hylland Eriksen fra antropologiens kulturrelativisme og udviklingen af den nationale idé. Tyskeren Johan Gottfried von Herder anses for at have banet vejen for nationalismetanken. Som reaktion på Frankrigs ekspansion under Napoleon, der truede med at optage en del af den tyske befolkning under fransk herredømme, udviklede Herder teorien om kulturer. Ifølge Herder havde hvert folk sin helt egen kultur, sprog, traditioner, hjemland og ånd, som de havde ret til at bevare, og f.eks. tyskere havde derfor ret til at være tyske. På det tidspunkt var nationalismen således udtryk for en antiimperialistisk og progressiv type ideologi⁸, og kultur blev dermed anset for at være unik, skarpt afgrænset og med en indre essens, som hvert folk var arvtager af, og havde ret til.

Antropologen Franz Boas byggede videre på Herders kulturteori, og udviklede kulturrelativismen i begyndelsen af 1900-tallet. Kulturrelativismen var baseret på en

---

⁸ Hylland Eriksen, s. 15, 16 og 19.

opfattelse af kulturer som lukkede, afgrænsede størrelser, og forestillingen om at alle kulturer udgør hver deres lille afgrænsede helhed, som kun kan forstås ud fra hver deres specifikke præmisser. Denne opfattelse resulterer i et synspunkt om, at alle kulturer er "lige gode", men at de bare er forskellige. Det er derfor ikke muligt at sammenligne kulturer, idet de kun kan forstås ud fra deres helt egne normer og værdier⁹.

Ifølge Hylland Eriksen hænger den statiske kulturopfattelse således sammen med fremkomsten af nationalismen og kulturrelativismen, og det statiske paradigme kendetegnes af to opfattelser af kulturer. Den ene opfattelse ser kulturer som et ø-rige af kulturer, og den anden opfattelse opererer med en koralrevsmetafor.

Ifølge ø-rige modellen betegnes kulturer som klart afgrænsede, lukkede enheder. Der er en opfattelse af en indre kerne, noget oprindeligt, essentielt og iboende, som kan trues og mistes¹⁰.

Liep og Olwig taler om et kulturbegreb, som de kalder det klassiske kulturbegreb, der ifølge dem opstod inden for antropologien i 1960'erne, og som de også mener, hang sammen med kulturrelativismen. Udviklingen af den klassiske kulturopfattelse mener Liep og Olwig også skal ses i lyset af 1800-tallets idè om "nationen", som betegnede staten som et folkefællesskab baseret på fælles sprog, kultur og "blod". Desuden skal det klassiske kulturbegreb ses på baggrund af naturvidenskabernes funktionalistiske paradigme, der blev overført til antropologien, og som dermed så kulturer ud fra en synsvinkel med mekaniske modeller af lukkede lovmæssige systemer i ligevægt¹¹.

Kultur blev således anset for at være på lige fod med en "tekst", som forskeren skulle aflæse og fortolke, og som samfundsmedlemmerne var socialiseret som bærere af. Der var en forestilling om, at antropologen efter at have læst og fortolket "teksten" kunne afdække en størrelse, der blev betegnet som kulturens kulturelle grammatik, hvilket var den determinerende faktor for samfundsmedlemmernes kulturelle opfattelser og udsagn. Den kulturelle grammatik var kulturens underliggende struktursystem, der bestod af forestillinger, værdier og betydninger, som alle medlemmer af den udforskede kultur havde til fælles. Kultur blev således opfattet som en fælles helhed, og som en homogen og afgrænset størrelse¹².

Jeg vil ikke diskutere, hvorvidt den statiske kulturopfattelse ifølge Hylland Eriksen har rødder tilbage til Herder, eller i hvor høj grad det også har været under indflydelse af det naturvidenskabelige paradigme efter Liep og Olwigs mening, da det ligger uden for denne opgaves problemstilling. Essensen med gennemgangen af hver deres beskrivelse af det statiske kulturbegreb er at vise, at begrebet ikke altid har været der, hvilket også betyder, at nationalstat og den nationale idè heller ikke altid har eksisteret, men at alle begreberne er udviklet og opstået på baggrund af en række forskellige faktorer heraf bl.a. politiske, som har spillet ind. Det har desuden været min hensigt, at vise, at der uanset opfattelse af tidspunkt og årsag til fremkomsten af den statiske kulturopfattelse er

---

⁹ Hylland Eriksen, s. 16 og 17.

¹⁰ Hylland Eriksen, s. 15.

¹¹ Liep og Olwig, s. 7 og 8.

¹² Liep og Olwig, s. 7 og 8.

enighed om eksistensen af et statisk kulturbegreb med de samme karakteristika, hvor Hylland Eriksens teori dog er mere uddybende.

Hylland Eriksen går således lidt videre i beskrivelsen af det statiske kulturbegreb. Hans anden model sammenligner kultur med et koralrev. Den bygger videre på ”ø-riget af kulturer”, men har også medtaget et historisk perspektiv. Ø-rige opfattelsen skal ses på baggrund af, at også forskellige koralrev er klart afgrænsede fra hinanden, isolerede og lukkede. Hvert koralrev danner, og har sit helt eget fællesskab, der kendetegnes af en gensidig afhængighed. Den historiske dimension viser sig ved, at et koralrev der består af mange lag af koraldyr, kontinuerligt efterfølges af nye lag af dyr. Der er således hele tiden en ny generation og et nyt lag af dyr, og det er kun det øverste lag af koraldyr, der lever. De nye lag, der kommer til oven på de gamle lag resulterer i, at revet forandrer sig lidt efter lidt over tid, men dog alligevel forbliver ”det samme”. Desuden ser hvert enkelt dyr umiddelbart ud til at bevæge sig fuldstændig frit i vandet, men sidder dog alligevel fast, og er rodfæstet i forrige generation. De nye lag af koraldyr kan derfor ikke frigøre sig fra den gamle generation, og de er således determineret af en fortid, som de ikke selv har valgt¹³.

På samme måde kan kultur betragtes som en enhed, der er bygget op af mange generationer af mennesker. Hver ny generation bygger videre på den arv af forskellige traditioner, værdier, viden, materielle ting mm., den forrige generation har efterladt sig. Fortiden er således vigtig, og der tages udgangspunkt i fortiden. Det gælder om at have gode rødder. Kulturen er den enkeltes skæbne, som den enkelte ikke selv har valgt. Individet er dybt rodfæstet i kulturen, som bestemmer over vedkommendes adfærd og udvikling¹⁴.

Berliner som har arbejdet med forholdet mellem kulturforskelle og psykiske tilstande kritiserer det synspunkt, at en bestemt opdragelse eller en bestemt kultur er determinerende for udviklingen af en bestemt personlighed. Det som Liep og Olwig som før nævnt beskriver som kulturens kulturelle grammatik. Berliner mener, at der er en tendens til at generalisere og ensliggøre en befolkningsgruppe i for stor en udstrækning, og det der er afgørende, er omgivelserne, som individet handler på baggrund af. Den ene komplekse situation adskiller sig således fra den anden med hver deres sociale muligheder, og de udløser derfor også forskellige reaktioner og adfærd. Det er derfor ikke kulturen eller opdragelsen i sig selv, der er styrende for individets handlen, men interaktionen mellem de forskellige omgivelser og faktorer, som medfører den ene eller anden form for coping-strategi og adfærd. Kultur kan derfor ikke reduceres til en forklaringsmodel af individers adfærd, og det er derfor nødvendigt at inddrage andre faktorer og perspektiver i årsagsforklaringen¹⁵.

Jeg vil ikke komme nærmere ind på Berliners teori om forholdet mellem kultur og psykiske tilstande, fordi det ligger uden for denne opgaves område. Formålet med at inddrage et meget lille udsnit af hans teori er blot, at markere en positionering til kulturbegrebet og kulturforståelsen ud fra et psykologisk forskningsområde. Jeg vil dog

---

¹³ Hylland Eriksen, s. 21, 22 og 23.

¹⁴ Hylland Eriksen, s. 22.

¹⁵ Berliner, s. 65, 73 og 84.

i forbindelse med gennemgangen af det dynamiske kulturbegreb komme ind på Berliners opfattelse af kultur.

Det dynamiske kulturbegreb:

Berliner anser kultur for at være en dynamisk størrelse, og han beskriver kultur som værende i en stadig ændringsproces. Hans kulturforståelse lægger sig op af Hylland Eriksens kulturforståelse, og Berliner ser kultur som noget processuelt, der ikke indeholder noget essentielt og iboende. Selvom kultur bl.a består af traditioner, er den alligevel altid under konstant forandring og udvikling, og vil dermed aldrig forblive den samme, men skal ses som en vedvarende overskridelse af nu'et. Kultur er på den måde noget, der skabes i de konkrete handlinger og interaktioner mellem mennesker, hvilket betyder, at det er noget, som er til forhandling i en stadig forandringsproces¹⁶.

Hylland Eriksens alternativ til det statiske kulturbegreb, er det, som han kalder for "et komplekst elektrisk felt". Ifølge den opfattelse er kultur ikke klart afgrænset, men åben og flydende, og kan spredes i alle retninger. Samtidig består kultur af det, mennesker gør den til, og afhænger af de fortolkninger og de værdier den tillægges, og der kan således ikke være tale om kultur uden menneskelig tilstedeværelse og eksistens. På samme måde giver det heller ikke mening at tale om et "elektrisk felt" i det øjeblik, der slukkes for strømmen¹⁷.

Mennesket er med denne kulturopfattelse heller ikke bundet og rodfæstet til et bestemt sted, og er dermed heller ikke determineret af fortiden. Det der er i fokus er nutiden, og de handlinger og den adfærd den enkelte har i det konkrete øjeblik, og kultur defineres som det, der gør kommunikation mulig. Samtidig kan det enkelte individ indgå i flere forskellige fællesskaber ud fra f.eks køn, nationalitet, politisk overbevisning, og fritidsinteresser¹⁸. Desuden bliver der med det dynamiske kulturbegreb og de forskellige fællesskaber og interesser også set bort fra opfattelsen af, at kultur består af homogene grupper af mennesker¹⁹.

Ifølge Liep og Olwig har den nye kulturopfattelse været på fremmarch inden for antropologien igennem de sidste år, og hovedsynspunktet her er, at kultur er præget af kompleksitet. Liep og Olwig mener, at selve kompleksiteten hele tiden har været der, og at hele nationers homogene værdisystemer aldrig har eksisteret, men at det i stedet drejede sig om en ideologi om enshed, hvor magtfulde offentlige institutioner producerede og reproducerede den nationale kultur²⁰.

Liep og Olwig mener i stedet, at det giver mere mening at tale om kulturel kompleksitet, og de forstår kultur som viden, betydning og værdier, men som ikke på forhånd er givet. De bliver konstruerede og opretholdt i forskellige sammenhænge og situationer, og kan samtidig blive udfordret og afvist, og varierer alt efter kontekst og situation. Kultur

---

¹⁶ Berliner, s. 67.

¹⁷ Hylland Eriksen, s. 23.

¹⁸ Hylland Eriksen, s. 24 og 32.

¹⁹ Hylland Eriksen, s. 26.

²⁰ Liep og Olwig, s. 8 og 10.

betegnes som fælles betydning, men inden for en befolkningsgruppe, nation og samfund er der tale om fragmentering og pluralisering²¹. Liep og Olwig er her inspirerede af Hylland Eriksen, og mener ligesom han, at det enkelte individ har flere forskellige interesserfærer og identiteter, og den enkelte kan dermed identificere sig med flere forskellige grupper som f.eks. forældre, kvinder, tennisspillere, og frimærkesamlere. Fællesskabet kan således gå på tværs af nationalidentiteter, klasser og samfund, og er baseret på interessefællesskaber, som selvfølgelig også godt kan være baseret på nationalidentitet, klasse og samfund, men som på samme tid indeholder noget mere og andet²². Liep og Olwig mener derfor også, at kultur skal forstås som noget åbent og komplekst, og de siger, at: *"vi kan tale om kultur som fælles eller delt betydning, men vi må være bevidste om, at der er tale om mange niveauer af fælleshed om betydning. Vi kan ikke lægge alle betydninger, som befinder sig inden for en eller anden arbitrær grænse, sammen og sige, at de udgør "en kultur"*²³.

Globaliseringen er et godt eksempel på, at det er nødvendigt at bruge den nye kulturopfattelse, idet udviklingen med stigende internationalt samarbejde og tættere kontakt, teknologi og folks rejser har resulteret i store kulturelle udvekslinger og påvirkninger. Det er derfor ikke muligt at tale om kultur som noget afgrænset. Det globale får sin helt egen betydning og tolkning i det lokale, og Hylland Eriksen kalder mennesker for kulturelle blandingsprodukter. De blander gammelt med nyt, traditionelt med moderne, vestligt med orientalt osv.²⁴

Når kultur er noget, der skabes i de konkrete handlinger, giver det ikke længere mening at tale om f.eks. en bestemt "dansk kultur". "Dansk kultur" i Danmark adskiller sig fra "dansk kultur" i f.eks. USA, og "dansk kultur" i Jylland adskiller sig fra kulturen på Sjælland. Desuden varierer "dansk kultur" på Sjælland alt efter hvilke mennesker og grupper, der iagttages. På samme måde taler Hylland Eriksen om varianter af f.eks. kulturel tyrkiskhed²⁵.

Idealtyper:

Ifølge Hylland Eriksen skal de to kulturforståelser ses som udtryk for to idealtyper, der ikke er skarpt adskilte, men i stedet komplementerer hinanden. Der findes ingen steder, hvor der kun bliver taget udgangspunkt i den ene forståelse frem for den anden, og begge opfattelser er i samspil en nødvendig forudsætning for at forstå nu'et, kulturen, og samfundet. Men de to opfattelser medfører to forskellige konsekvenser for, hvordan individet opfatter og møder den anden, og måden hvorpå majoriteten forstår og møder minoriteterne. Det statiske kulturbegreb indeholder en eksklusionsmekanisme, hvor den dynamiske tænkemåde har en inkluderende og åben indgangsvinkel²⁶.

---

²¹ Liep og Olwig, s. 12.

²² Hylland Eriksen, s. 32.

²³ Liep og Olwig, s. 12 og 13.

²⁴ Hylland Eriksen, s. 12, 13 og 14.

²⁵ Hylland Eriksen, s. 31.

²⁶ Hylland Eriksen, s. 25, 26 og 43.

Berliners definition er måske lidt mere præcis, idet han ikke er nødt til at kombinere to forskellige opfattelser i sit forsøg på at få en mere eller mindre detaljeret beskrivelse af virkelighedens kompleksitet. Berliners kulturforståelse indeholder som tidligere nævnt traditionen, men lægger vægt på at kultur på trods af traditioner, er i en stadig ændringsproces, og skal ses som noget processuelt, hvor kultur skabes, ændres og forhandles i den konkrete adfærd og interaktion.

Liep og Olwig ligger efter min vurdering tættest på Berliners forståelse af kultur, idet de heller ikke taler om en kombination af de to paradigmer, men jeg mener ikke, at Hylland Eriksen, Berliner samt Liep og Olwig dybest set kan være uenige i deres kulturforståelser, eftersom de alle ligger inden for det dynamiske kulturbegreb. Men der er måske en lille gradsforskel mht. hvor meget af det statiske kulturbegreb, der bliver lagt vægt på og inddraget. Når Hylland Eriksen åbner for at kombinere det statiske med det dynamiske, bliver der også mulighed for at tale om arv og rødder, hvilket jeg mener, kan få en anden konsekvens, end når der kun tales om traditioner, som Berliner vælger at gøre. Ved kun at tale om traditioner bliver kulturbegrebet lidt mere åbent, end hvis der gives mulighed for også at tale om rødder. Det er i hvert tilfælde efter min mening en lidt sværere balancegang at italesætte og bruge kulturbegrebet ud fra Hylland Eriksens to komplementære forståelser uden at havne for meget ovre i den statiske tankegang. Desuden mener jeg ikke, at selvom Hylland Eriksen siger, at de to begreber er komplementære, og at der ikke findes nogen steder i verden, hvor begge begreber ikke kombineres i opfattelsen af kultur, at det dermed også er den rigtige måde at opfatte verden på. Så med min indgang og forståelse af kulturbegrebet tager jeg derfor udgangspunkt i både Berliners, Liep og Olwigs, samt Hylland Eriksens dynamiske opfattelse, men samtidig lægger jeg mig lidt mere op ad Berliners definition, som kun har taget traditionerne med i sin betragtning.

Formålet med min gennemgang af det dynamiske kulturbegreb har været, at vise en ny markering og positionering af tilgangen til begrebet kultur inden for den senere kulturforskning. På trods af at det statiske kulturbegreb er indlejret i vores hverdagsforståelse og inddelingen af nationalstater, mener flere forskere, at det nu giver mere mening at forstå og prøve at indfange virkeligheden ud fra en dynamisk forståelse af kultur.

Teori og praksis:

Jeg har nu gjort rede for de to kulturbegreber, hvilket er sket på et teoretisk plan. Spørgsmålet er, om hvordan det så er muligt at tale om kultur i praksis i en undervisningssituation. Kan normer, værdier og kulturformer videreformidles uden at italesætte den statiske kulturopfattelse, og uden at der tales inden for en statisk diskurs? Når det ifølge den dynamiske tankegang ikke giver mening at definere f.eks. ”dansk kultur”, og når kultur skabes i de konkrete handlinger, og er under udvikling, ændring, og til forhandling, hvordan introduceres flygtninge og indvandrere på et kursus i samfundsforståelse så til normer, værdier, og kulturformer i Danmark? Hvordan løses paradokset med at noget udefinerbart på en eller anden måde skal defineres for at kunne videreformidles? Og hvordan bliver det udefinerlige defineret og italesat? Dette er spørgsmål, jeg vil arbejde videre med og have i fokus i forbindelse med mine observationer, interview, analyse og diskussion.

4. Min diskursanalytiske tilgang til feltet.

Metodisk vil jeg bearbejde mine data ud fra en diskursanalytisk betragtning. Min forståelse af begrebet diskurs er inspireret af Foucault²⁷ og Jørgensen og Phillips²⁸. Overordnet forstår jeg begrebet diskurs som en form for sprogligt struktureret mønster, inden for hvilket mennesker er nødt til at tale for at kunne udtrykke sig om den omkringliggende verden. Forskellige diskurser gør sig gældende inden for forskellige områder, og der er en konstant kamp om at være i position til at kunne definere og sætte begreb på virkeligheden. Måden hvorpå verden, identiteter og sociale relationer italesættes skal ses på baggrund af konstruktioner, som langt fra er udtryk for en objektiv beskrivelse af de forskellige forhold. Sproget fungerer som redskab til at beskrive omverden, og den måde hvorpå virkeligheden beskrives og forstås, resulterer i en bestemt form for holdninger og adfærd, som dermed får nogle sociale følger. Forståelsen af kulturbegrebet har f.eks. forskellige konsekvenser for, hvordan flygtninge og indvandrere opfattes og imødekommes. Sproget bruges dermed til at beskrive virkeligheden, men virkeligheden bliver også skabt af sproget gennem diskursen. Når virkeligheden blot bliver italesat gennem sproget, der som nævnt ikke er neutralt, betyder det ikke, at virkeligheden ikke findes. Sproget skaber den virkelighed, som vi gebærder os i mht. opfattelse og erkendelse, som dermed udgør den ramme, vi handler inden for og på baggrund af. Desuden vil jeg ikke bortforklare den fysiske virkelighed, som selvfølgelig eksisterer, men essensen er, at den får sin betydning gennem meningstilskrivningen og diskursen.

Jørgensen og Phillips giver et eksempel på, hvordan en håndgribelig situation kan opfattes forskelligt. En flod der går over sine bredder, hvilket medfører oversvømmelse, er tegn på en hændelse, som altid vil kunne finde sted uanset menneskers opfattelse og fortolkning. Episoden kan ikke bortforklares. Den er et faktum og en realitet, men idet der opstår årsagsforklaringer til oversvømmelsen, indsættes begivenheden i en diskurs, og mange vil placere den inden for kategorien ”naturfænomen”. Men beskrivelsen af fænomenet kan have mange variationer. Nogle vil forklare det ud fra en meteorologisk diskurs, hvor mængden af nedbør anses for at være årsagen til oversvømmelsen, medens andre måske vil pege på drivhuseffekten. Nogle vil opfatte oversvømmelsen som resultat af manglende diger, hvilket kan henvises til en ”forkert politik”, og andre kan vælge at tolke situationen som udtryk for ”Guds vilje” i form af f.eks. straf. Oversvømmelsen kan således italesættes inden for mange forskellige diskurser, som dermed udstikker forskellige handleanvisninger og måder at forstå hændelsen på, og det betyder, at den diskursive forståelse får sociale konsekvenser. Sproget konstituerer derfor gennem diskursen den sociale verden, de sociale identiteter, og de sociale relationer, og det er ikke muligt at få greb om virkeligheden udenom diskurserne²⁹.

Foucault mener, at den samlede teori og forståelse af, hvad det videnskabelige arbejde skal have i fokus og lægge vægt på i sin bestræbelse på at producere sand viden, ikke skal tages for givet. Han kritiserer ikke de forskellige metoder og tilgange i det

---

²⁷ Foucault (1980).

²⁸ Jørgensen og Phillips (1999).

²⁹ Jørgensen og Phillips, s. 17, 18 og 31.

videnskabelige arbejde, men den måde de inddrager og fravælger fokus og viden³⁰. Jeg fortolker Foucault på den måde, at diskursanalysen skal bruges til at stille spørgsmål ved den dominerende diskurs, som italesætter en bestemt synsvinkel og en bestemt måde at forstå omgivelserne på, og som fremsættes som gyldig og sand. Det er således vigtigt at holde sig for øje, at der kan være andre måder at forstå og forklare verden på. I Danmark er den dominerende diskurs mht. kultur f.eks den statiske kulturopfattelse, når politikere, medier og folk generelt omtaler flygtninge og indvandrere³¹. Det er dermed vigtigt at forholde sig kritisk til den italesættelse af kulturbegrebet og opfattelse af etniske minoriteter for at se om, der kunne være andre udlægninger af virkeligheden, idet diskursen som tidligere nævnt får sociale konsekvenser.

Foucault bruger begrebet ”subjugated knowledges”, som jeg vil oversætte til ”underlagt viden”, hvilket indeholder to aspekter. Det ene aspekt drejer sig om den viden og de begivenheder i historien, som ikke er blevet nævnt og inddraget i fremlæggelsen og gennemgangen af historiske begivenheder. Det andet aspekt omhandler viden, som ikke bliver taget alvorligt eller for pålydende, eller som ikke bliver brugt, eller forkastes. Viden som kan være med til at nuancere og belyse andre sider af den samme sag. Der er her tale om viden, som Foucault betegner som særskilt, lokal, og regional. Han giver selv et eksempel på, at en syg person, en sygeplejerske og en læge alle har forskellige fortællinger og viden om medicin. De forskellige synspunkter mener Foucault ikke, at der kan ses bort fra³². På samme måde er det nødvendigt at høre de etniske minoriteter selv f.eks i forbindelse med arbejdsløshed. Hvis der f.eks statistisk set er høj arbejdsløshed blandt flygtninge og indvandrere, og folk dermed synes, at de etniske minoriteter er dovne og ikke gider arbejde, så er det vigtigt også at tale med de etniske minoriteter selv for at høre deres udlægning af virkeligheden. Det kan jo være, at de faktisk er meget aktive mht. jobsøgning, og at de meget gerne vil have et arbejde, men at de bare aldrig bliver kaldt til samtale. Foucault mener altså, at de to aspekter af ”underlagt viden” er vigtige at tænke med for at blive bevidst om andre sammenhænge og måder at opfatte verden på.

Han mener desuden, at det er vigtigt at have begrebet magt med i sine overvejelser. Hans magtbegreb er ret omfattende, og jeg har valgt kun at medtage de aspekter af begrebet, som jeg finder relevant for mit fokus og problemstilling. Foucault mener, at magt er noget, som findes på alle planer og niveauer og i alle sociale relationer, og det skal dermed ses som allestedsnærværende og konstituerende. Men magt skal samtidig ses som et element, der er afhængig af diskurser om, hvad der er rigtigt. Uden disse sandhedsdiskurser kan magten ikke udøves. Foucault siger desuden, at: *”We are subjected to the production of truth through power and we cannot exercise power except through the production of truth”*³³. Mennesket er således underlagt sandheden, som konstitueres af magten, men på samme tid kan magten ikke udøves uden den diskursive konstruktion af sandhed.

---

³⁰ Foucault, s. 83.

³¹ Hussein, Yilmaz, og O`Connor, f.eks s. 90, 91, 121, og 180. Hele bogen bygger på en undersøgelse af medier, politikere og folks generelle diskurs mht. flygtninge og indvandrere.

³² Foucault, s. 81 og 82.

³³ Foucault, s. 93.

Dette gælder også mht. regler og love. Om det siger Foucault: ”.....we are also subjected to truth in the sense in which it is truth that makes the laws, that produces the true discourse which, at least partially, decides, transmits and itself extends upon the effects of power. In the end, we are judged, condemned, classified, determined in our undertakings, destined to a certain mode of living or dying, as a function of the true discourses which are the bearers of the specific effects of power”³⁴. Regler og love er således dybest set udtryk for en bestemt diskursiv konstruktion af, hvad der er rigtigt og forkert, og diskursen får således indflydelse på, hvordan den enkelte skal navigere og gebærde sig i verden.

Foucault mener desuden ikke, at magten kun skal ses som et undertrykkende element. Den er også produktiv, og mennesket accepterer magten, fordi den ikke kun eksisterer i form af en kraft, der udelukkende er begrænsende og undertrykkende. Magten er som sagt også produktiv, og den skaber ting, viden og diskurser, hvilket således gør det muligt at tale om verden på bestemte måder samt udelukke andre, og den er dermed skabende for den sociale verden og de sociale relationer³⁵. Magt er dermed producerende, begrænsende, konstituerende og konstitueret, og er gennemtrængende på alle niveauer i samfundet. I forbindelse med et kursus i samfundsforståelse og min problemstilling mener jeg, at Foucaults magtbegreb bliver interessant mht. underviserens formidling og italesættelse af kulturbegrebet, samt i valget af emner og temaer i undervisningen. Ifølge bekendtgørelsen er der som tidligere nævnt givet stor metode-, indholds- og definitions-mæssig frihed til den enkelte lærer.

Det er nødvendigt at kunne adskille diskurserne fra hinanden for at kunne lave en diskursanalyse. Men diskurserne findes ikke i små afgrænsede størrelser, som umiddelbart er til at tage at føle på i den virkelige verden, og deres funktion og betydning varierer mht., hvordan de kontrasteres og sættes i forhold til hinanden. Jørgensen og Phillips foreslår, at forskeren for at skabe en ramme for sin undersøgelse bruger diskurs som et analytisk begreb, hvor diskurs fungerer som en størrelse, der lægges ned over virkeligheden. Afgrænsningen sker dermed ud fra undersøgelsens formål og fokus. Det betyder dog ikke, at forskeren i sin konstruktion af diskurser og undersøgelsesramme er i en position, hvor vedkommende kan vælge at kalde alt for diskurs. Afgrænsningen skal således kunne dokumenteres, f.eks. under henvisning til sekundær litteratur som bruger bestemte former for diskurser³⁶.

Jeg har valgt at anse opfattelsen og italesættelsen af det statiske kulturbegreb for at repræsentere én diskurs, og brugen af det dynamiske kulturbegreb er dermed udtryk for en anden form for diskurs. Der bliver taget udgangspunkt i det statiske kulturbegreb i mange avisartikler og hos mange forskere, og det kommer bl.a. til udtryk hos Lundberg³⁷, Hofstede³⁸, og i en avisartikel med titlen ”Flest selvmord hos

---

³⁴ Foucault, s. 94.

³⁵ Foucault, s. 119.

³⁶ Jørgensen og Phillips, s. 149 og 150.

³⁷ Lundberg har arbejdet med udviklingen af en uddannelse i interkulturel kommunikativ kompetence, og han har lavet en model, som skulle udvikle denne kompetence (s. 102-109). Jeg mener, at han har en meget instrumental tilgang til feltet, idet han ved modellen giver udtryk for, at det drejer sig om, at indlære en speciel form for kompetence for at kunne kommunikere optimalt med folk med anden etnisk baggrund end én selv. På den måde italesætter han en kommunikationsbarriere, som begrundes med etnisk eller national forskellighed, hvilket er udtryk for, at nationale og etniske grupper anses for at være

indvandrere”³⁹. Den dynamiske kulturopfattelse repræsenteres til gengæld som tidligere nævnt hos Liep og Olwig⁴⁰, Hylland Eriksen⁴¹ og Berliner⁴².

---

homogene, som dermed alle opfatter og fortolker tingene på én og samme måde. Den statiske kulturopfattelse bliver således styrende for opfattelsen af kommunikationen mellem mennesker med forskellig etnisk og national baggrund.

³⁸ Hofstede har arbejdet med problemer, en underviser kan møde i en undervisningssituation, hvor der er studerende med forskellige nationale tilhørsforhold. Han peger bl.a på, at den nationale identitet er bestemmende for, hvordan underviser og studerende møder hinanden (s. 110-114). Dette synspunkt mener jeg er udtryk for en statisk opfattelse af kultur. Han putter de forskellige nationale identiteter ind i lukkede kasser og kategorier, og ser bort fra de mange identitetsmæssige variationer et samfund indeholder.

³⁹ Bonde, Annette. In: Politiken, 1. sektion, fredag d. 31/3-00. Artiklen drejer sig om, at selvmordsprocenten for andengenerationsindvandrere er ti gange højere end hos danskere. Der peges på, at en af de mulige årsager til den høje procent skyldes, at andengenerationsindvandrerne er splittede mellem dansk kultur og deres forældres kultur. Efter min mening bliver kulturer her anset for at være afgrænsede størrelser, som individet kan være splittet imellem, og det statiske kulturbegreb kommer her til udtryk, ligesom brugen af de forskellige begreber som f.eks ”andengenerationsindvandrer” trækker på en statisk kulturopfattelse.

⁴⁰ Liep og Olwig, s. 12 og 13.

⁴¹ Hylland Eriksen, s. 23.

⁴² Berliner, s. 67.

5. Observation og interview.

Et kursus i samfundsforståelse er i Københavns Kommune på 20 lektioner, og varetagelsen af kurset er lagt ud til tre af sprogcentre i byen. Hvert sprogcenter har selv uafhængigt af hinanden udarbejdet egen undervisningsplan⁴³. Jeg havde i forvejen ikke noget specielt kendskab til de tre sprogskoler, andet end at jeg vidste, at det ene af dem er privat, og jeg var ikke klar over, at to af de tre sprogcentre afholder et kursus i samfundsforståelse. Jeg kontaktede derfor i første omgang Sprogcentret Kigkurren, hvilket dermed er sket på tilfældigt grundlag.

På Sprogcentret Kigkurren indeholder et kursus i samfundsforståelse seks moduler, som fordeler sig over 5-6 uger. Modulerne består af 1) Introduktion, hvor der fortælles lidt om kurset, og hvor lærer og kursister prøver at pejle sig ind på hinanden mht. behov, spørgsmål og interesse. 2) Danmark – et historisk og politisk rids. 3) Hverdagsliv i Danmark. 4) Lær din by at kende. 5) Arbejde og uddannelse. 6) Integration. (For en nærmere beskrivelse af de forskellige moduler se bilag 1).

Undervisningen foregår på kursisternes modersmål ved en tosproget lærer eller ved brug af tolk, og vægtningen af de forskellige moduler tilpasses til det enkelte holds ønsker og behov. To kurser er således ikke identiske⁴⁴, men på baggrund af sprogskolens undervisningsvejledning havde jeg alligevel en klar formodning og forventning om, at kulturbegrebet ville blive italesat på kurset, og ud fra sprogskolens undervisningsvejledning ville jeg især fokusere på modulet ”Hverdagsliv i Danmark”, som bl.a. indeholder et punkt angående omgangsformer.

Forberedelse og overvejelser:

For at undersøge mit problemfelt ville jeg observere et helt kursusforløb, hvor jeg ville fokusere på, hvordan undervisning af kultur- og samfundsforståelse finder sted i praksis. Før jeg kontaktede et sprogcenter, havde jeg læst forskellige bekendtgørelser, undervisningsvejledninger, og anden faglitteratur⁴⁵ for at få et indblik i feltet med undervisning i dansk som andetsprog og samfundsforståelse. Jeg kontaktede derefter Kigkurren, hvor jeg fik lov til at observere et undervisningsforløb.

Udvælgelsen af det hold som jeg skulle følge, skete dels på baggrund af lærernes egen lyst til at lade mig træde ind i klasseværelset og dels på baggrund af den tidsmæssige faktor. Dvs. at jeg kontaktede den hovedansvarlige for kurserne, og sendte en kort projektbeskrivelse, som derefter blev videredistribueret ud til de forskellige lærere på sprogcentret. Det var derefter op til den enkelte lærer at tage stilling til, om vedkommende ville kontakte mig for et nærmere samarbejde. Jeg blev først kontaktet af en lærer, som skulle starte et kursus et par dage efter på et fremmedsprog, og ellers ville der med denne lærer først være mulighed for at observere et kursus en måned senere.

---

⁴³ Internt papir fra Sprogcentret Kigkurren, bilag ang. kursus i samfundsforståelse, s. 1 og 2.

⁴⁴ Internt papir fra Sprogcentret Kigkurren, bilag ang. kursus i samfundsforståelse, s. 3.

⁴⁵ Se litteraturlisten for nærmere kildeangivelse.

Jeg kunne ikke tage imod nogle af tilbuddene, da jeg mht. det første kursus ikke kunne forstå det fremmedsprog, som kurset skulle foregå på, og hvad angår det andet kursus, startede det for sent i forhold til den tidsmæssige ramme, jeg havde til rådighed. Jeg fik herefter mulighed for at følge et andet kursus med en anden lærer, som startede et par uger senere. Udvælgelsen af det hold jeg har observeret, er derfor sket meget tilfældigt, og har ikke været under min egen indflydelse.

Holdet jeg fik mulighed for at følge, var et etnisk kinesisk hold med 15 kursister, heraf 12 kvinder og 3 mænd. Deres alders- og uddannelsesmæssige baggrund varierede, og nogle havde en lang uddannelse med sig fra Kina, og andre havde en kort eller slet ingen uddannelse. Desuden kom de fra forskellige steder i Kina, og kunne derfor have svært ved at forstå hinandens dialekt, og derudover var et par af kursisterne fra Taiwan. Deres ægteskabelige status var også forskellig, og nogle var ugifte, nogle var gift med etniske danskere, andre med etniske kinesere, og andre igen med etniske kinesere med dansk statsborgerskab⁴⁶. Alle kursisterne er indvandrere, og de er derfor kommet til Danmark ved familiesammenføring. Der var således ingen flygtninge på holdet.

Metode:

Jeg bestræbte mig på ikke direkte at deltage i undervisningen mht. svar og spørgsmålsstillen, og jeg prøvede at sætte mig et sted i klasseværelset, hvor der blev lagt mindst mærke til mig, og hvor jeg kunne sidde og tage noter og forstyrre mindst muligt. Jeg ville tage noter mht. det undervisningsmateriale, der blev brugt, som var relevant for mit undersøgelsesområde, og derudover ville jeg optage lærerens sprogbrug i undervisningen på bånd, da det er videreformidlingen af kultur- og samfundsforståelse og italesættelsen af kulturbegrebet, jeg har i fokus. Det er selve underviserens videreformidling, jeg lægger vægt på at undersøge, da jeg ikke har mulighed for at vurdere tolkens oversættelser.

Opmærksomhedsfelter:

Jeg ville primært se på underviserens videreformidling og brug af diskurs samt det relevante undervisningsmateriale. Men holdets diskussioner og spørgsmål ville jeg inddrage, hvor det var relevant i forbindelse med lærerens formidling og italesættelse. Jeg ville således ikke se på ubevidste eller skjulte processer og interaktioner, men udelukkende koncentrere mig om den direkte brug af diskurs og videreformidling.

---

⁴⁶ Jeg vil ikke her gå nærmere ind i en diskussion af, hvorvidt etniske kinesere med eller uden dansk statsborgerskab mere præcist og inkluderende bør betegnes som danskere med anden etnisk baggrund end dansk. Dette begrundes med, at jeg i lige præcis denne sammenhæng ikke finder det særlig relevant, hvad angår kulturformidlingen på kurset. Jeg er dog klar over, at der ikke kan ses bort fra, at ægtefællens baggrund i en eller anden forstand har betydning for kursistens behov og spørgsmål i undervisningsforløbet. Men jeg vælger altså alligevel ikke at tage nærmere stilling til, hvilken betegnelse der er den mest rigtige i denne sammenhæng, da jeg heller ikke kender nok til deres baggrund til at kunne vurdere, om det ville være mere oplagt at kalde dem danskere med anden etnisk baggrund end dansk.

Problemer:

Det første problem jeg stødte på, var at læreren, ikke var meget for, at jeg optog, det der blev sagt i undervisningen på bånd. Først havde hun ikke set nogle problemer i det, men ved nærmere eftertanke bad hun mig om at lade være. Hun begrundede det med en hensyntagen til kursisterne, og hun påpegede, at mange kursusdeltagere kom fra lande, hvor de havde dårlige erfaringer med opsyn og kontrol, og at en båndoptagelse af, hvad der blev sagt i undervisningen kunne virke truende og dermed skabe utryghed. I så fald var hun bange for, at kursisterne ikke ville turde stille spørgsmål i undervisningen, og at de ville være mere tilbageholdende og føle sig utrygge ved situationen, og da deltagerne på kurset skulle være hovedpersonerne og være i centrum, skulle forholdende så vidt muligt være til deres fordel og i deres tarv. Jeg kunne godt forstå sagens sammenhæng, men jeg argumenterede alligevel forsigtigt for min sag, men ville dog af etiske og moralske hensyn heller ikke være for pressende eller manipulativ for at få trumfet en båndoptagelse igennem. Vi blev herefter enige om, at vi skulle vente og se, hvordan deltagerne på holdet fungerede og interagerede med hinanden og med underviseren, og derefter kunne vi måske spørge dem om deres accept mht. at optage undervisningen på bånd.

Efter den første undervisningsgang talte jeg igen med underviseren om båndoptagelsen, og vi blev enige om, at jeg kunne spørge holdet den efterfølgende kursusdag om, de ville give deres samtykke til, at jeg optog den 3. gang, hvor temaet var ”Hverdagsliv i Danmark”. For det første havde kursisterne på den måde set mig to gange inden optagelsen, og følte sig måske på baggrund af det mere trygge ved mig. For det andet havde jeg mht. det tema og min problemstilling en speciel interesse i at undersøge det nærmere. Og for det tredje anså læreren dette modul for at være det mest harmløse, hvad angår sårbare og personlige informationer i forbindelse med de spørgsmål, kursisterne eventuelt måtte have lyst til og brug for at stille. Underviseren havde dog sagt, at hun nok ikke ville komme så meget ind på det, som jeg var interesseret i, fordi hun ville vælge at opprioritere nogle andre ting.

Men jeg spurgte alligevel holdet den efterfølgende gang om, jeg måtte optage på det 3. modul, og det havde de ikke noget imod. Desuden havde jeg forinden spurgt om, der var andre lærere på skolen, der kom nærmere ind på omgangs- og kulturformer, og da det ikke var tilfældet, og da der heller ikke var mulighed for at følge et andet hold, som måske alligevel gjorde mere ud af det, var jeg nødt til at blive ved det hold, jeg i første omgang havde fået lov til at følge. En anden vigtig faktor var derudover, at eftersom tiden var fremskreden havde jeg heller ikke mulighed for at tage kontakt til en ny skole og spørge om lov til at observere et af deres hold.

Jeg optog dermed den 3. undervisningsgang på bånd, men det viste sig, at kulturformer i Danmark, omgangsformer, normer, værdier og italesættelse af kulturbegrebet ikke rigtig var på dagsordenen den dag, og hele min forforståelse, formodning og forventning om, hvad der på en eller anden måde ville forekomme i undervisningen blev dermed ikke indfriet, fordi der blev sprunget let og behændigt hen over det. Der blev i stedet lagt vægt på nogle andre emner og områder, og således formede ikke kun den ene undervisningsgang men hele kursusforløbet sig.

Det skete dog et par gange i forløbet, at kursisterne blev spurgt om, hvad deres indtryk er af etniske danskere eller noget i den retning, men det fandt sted som led i en form for pauseudfyldning, inden undervisningen gik i gang, og hvor der enten blev ventet på, at de sidste kursister skulle komme til timen, eller hvor der blev ventet på en person, som skulle komme udefra og fortælle om et eller andet. Desuden havde jeg indtryk af, at lige præcis dette spørgsmål kun blev stillet til ære for mig, da jeg netop havde været nødt til at tale en del med underviseren om, hvad mit projekt havde i fokus i forbindelse med overvejelserne om båndoptagelserne af undervisningen. Jeg synes derfor ikke rigtig, at jeg kan bruge den småsnak om forskelle på etniske kinesere og etniske danskere til noget.

Da jeg derudover kun har optaget undervisningen én gang ud af seks, har jeg bestemt mig for helt at se bort fra optagelsen, og i stedet i første omgang tage udgangspunkt i alle de noter jeg har taget under alle kursets 20 lektioner. På den måde vil jeg i højere grad se på kurset som en helhed, og jeg vil ikke fokusere mere på ét modul frem for et andet, pga. at jeg har mere præcise data fra én kursusdag i forhold til en anden. Med udgangspunkt i alle mine noter som på den måde giver et lige helhedsindtryk af hele kursusforløbet, har jeg dermed valgt at udvælge nogle fokuspunkter, som jeg finder mest centrale og interessante mht. min videre bearbejdning af mine data.

Interview:

Dagen efter kursusforløbets afslutning foretog jeg et interview med underviseren. Jeg havde udarbejdet en interviewguide (se bilag 2), som jeg mere eller mindre brugte som en slags løs retningslinje til de spørgsmål, som jeg gerne ville have svar på. Interviewet varede ca. en time, og jeg havde uden problemer fået lærerens accept til at optage samtalen på bånd. Derefter transkriberede jeg hele interviewet, og jeg vil herefter bruge det i forbindelse med analysen af mine observationer.

Ved gengivelse af dele af lærerens udtalelser og kommentarer har jeg af læsevenlige hensyn valgt at udelade hvert eneste ord og lyd, der bliver sagt under interviewet. Det vil f.eks. sige, at en sætning som denne: ”Det gør jeg jo, det gør jeg også meget ud af, altså om øh, jeg har jo, ja jeg har rimelig, ja det har, må jeg have snakket om netop den individuelle og den øh kollektive kultur ik”, bliver gengivet sådan: ”Det gør jeg også meget ud af. Jeg må have snakket om netop den individuelle og den kollektive kultur”. Jeg bestræber mig dermed på, at gengive sætningen uden læseforstyrrende elementer, men samtidig bibeholder jeg talesproget og selve essensen af sætningen, så den dybere mening med det der bliver sagt, ikke går tabt, og så det stadig mest muligt er informantens egne ord. Hvor jeg har angivet en skarp parentes, [...], indikerer det, at jeg har skåret noget af teksten væk midt i det gengivne citat, som i den brugte sammenhæng er irrelevant. Hvor jeg skriver noget inden for den skarpe parentes, betyder det, at det er noget, som jeg selv har tilføjet af forståelsesmæssige eller anonymiserende hensyn. Understregning af ordene skal ses som udtryk for at, læreren virkelig lægger tryk på dem. Citaterne fra interviewet er af varierende længde, og det skyldes, at jeg har valgt at gengive dem i den sammensatte form, som underviseren selv har brugt i interviewet. Dvs. at en lang sammenhængende kommentar også bliver gengivet i den samme lange sammenhængende form, og et kort svar bliver gengivet i kort form. I de tilfælde hvor

kommentarene nærmest hænger sammen men alligevel citatmæssigt er adskilt, har der i interviewet været en adskillelse af udsagnene, hvor jeg som interviewer har sagt ”ja” eller ”mmm”, eller noget i den stil.

6. Analyse.

Kurset bestod som tidligere nævnt af seks mødegange, og jeg vil i korte træk gøre rede for det undervisningsforløb, som jeg observerede. Det startede med en introduktion, hvor underviser, tolk, kursister og jeg præsenterede os for hinanden, og fortalte lidt om vores baggrund mv. Derefter fremlagde læreren ganske kort programmet for kurset, og herefter startede en gennemgang af Danmarks historie fra Vikingetiden til 1849, hvor Danmarks Grundlov blev nedskrevet. Det politiske system med tre-delingen af magten blev i forlængelse af Grundloven gennemgået.

Den anden undervisningsgang fortsatte læreren med at tale om Grundloven, og nogle af punkterne fra loven blev uddybet. Det drejede sig om politiets rolle, boligens ukrænkelighed, og ytringsfrihed. Derefter blev de politiske partier og Folketinget belyst, og Danmarks historie og udvikling blev ført videre op til i dag.

På den tredje kursusdag blev der igen talt om Grundlov og politiske partier. Der blev desuden talt om amter, kommuner, skat, og om hvad skattepengene bliver brugt til. Underviseren kom også ind på emner som familie, bolig, fagforening og A-kasse.

Den fjerde gang var der til at starte med lidt småsnak om forskelle blandt etniske danskere og etniske kinesere, inden timen for alvor gik i gang. Derefter kom en person fra Modtageenheden, og fortalte om integrationsloven og udlændingeloven, og om de muligheder, rettigheder og pligter de har som indvandrere, der er omfattet af integrationsloven. Emner som familiesammenføring, økonomi, og opholdstilladelse blev berørt, og der blev desuden uddelt en oversigt over steder, hvor flygtninge og indvandrere kan henvende sig i København mht. rådgivning af forskellig art.

Den femte mødegang omhandlede arbejde og uddannelse. Uddannelsessystemet og normalskoleforløbet for de fleste unge i Danmark blev belyst, samt sprogskolens opbygning. Der blev desuden gjort rede for kravet om en uddannelse til næsten alle jobs, og der blev givet eksempler på forskellige muligheder, retninger og kombinationer i uddannelsessystemet i forbindelse med kravet om at have tilstrækkelige dansk kundskaber. Underviseren kom desuden ind på, hvordan kususdeltagerne kan skaffe sig et job, og hvad der kan gøres for at forbedre chancerne for at komme i arbejde.

Den sjette og sidste gang blev der i begyndelsen af timen småsnakket lidt om, hvordan man kommer i kontakt med etniske danskere, og om hvordan staten har overtaget nogle af de ansvarsområder, som før lå hos familierne. Derefter kom der en person fra en fagforening, og fortalte om regler, love og rettigheder mht. det danske arbejdsmarked, og om hvad en fagforening og en A-kasse er.

Overordnede temaer:

På baggrund af de forskellige undervisningsgange med hver deres indhold ser jeg nogle gennemgående temaer, som på en eller anden måde var centrale på kurset. Jeg vil betegne temaerne som "Danmarks historie, demokrati og velfærdsstat", "Det politiske

system, herunder frihed og lighed”, ”Individualisme og familie- og boligformer”, samt ”Rettigheder, krav og pligter”. På kurset er der således udeladt nogle af de temaer og emner, som sprogskolens egen undervisningsvejledning indeholder, hvilket i korte træk drejer sig om modulet ”Kend din by”, ”Integration”, og en del af modulet ”Hverdagsliv i Danmark”, som omhandler normer og værdier.

”Danmarks historie, demokrati og velfærdsstat”.

Dette tema ser jeg i forbindelse med gennemgangen af Danmarks historie fra Vikingetiden til i dag. Her bliver der lagt vægt på de forskellige krige Danmark har deltaget i, og hvordan det danske rige er skrumpet, efterhånden som de forskellige slag blev tabt. Der bliver desuden nævnt, at Danmark er gået fra at være en stormagt til at være en lille stat, hvor etnicitet og sprog er homogene, og hvor der i 1864 som følge af endnu et nederlag opstår en stærk nationalitetsfølelse, der i dag stadig er efterdønninger af.

Vandringerne fra land til by og arbejdernes kamp for ordentlige forhold bliver også nævnt, og påvirkningen fra 1. og 2. verdenskrig sættes i perspektiv. Der bliver desuden talt om, at velfærdsstaten i 1960`erne blev dannet, at kvinderne kom ud på arbejdsmarkedet, og at de frigjorde sig, og blev uafhængige, at velstanden stiger, og at der efterhånden bliver mangel på arbejdskraft, hvorefter der tages imod gæstearbejdere fra andre lande. Senere kommer flygtninge til landet. Det bliver belyst, at Danmark i 70`erne og 80`erne var i en dårlig økonomisk situation, hvor der bl.a bliver lavet indvandrerstop, og 90`erne bliver betegnet som det årti, hvor arbejdsløsheden aftager, og hvor der bliver mangel på arbejdskraft inden for en række snævre specialiserede områder. Danmark betegnes nu som et videnssamfund.

I interviewet med underviseren af kurset siger informanten om denne del:

”... altså for mig er det vigtigt, jeg har nogen punkter, som jeg vil igennem, og jeg vil næsten sige, det er altså ligegyldigt hvor vi går fra. Og det er netop, Danmarks historie i korte træk, og i virkeligheden også den politiske orden kan man sige”.

Lidt senere tilføjer hun:

”... det der er udgangspunktet for mig, det er ligesom at gøre klart. Det demokrati vi har i dagens Danmark, det er altså ikke faldet sådan bardus ned fra himlen. Men at det faktisk er en lang proces, der har været i gang over nogle århundreder”.

”... at vi fra 1660 op til 1849, der havde vi altså enevælde i Danmark, som man så kan oversætte til diktatur, så tænker de orh, så går der lige pludselig en prås op for nogen i hvert fald”.

Underviseren giver her udtryk for, at Danmarks historie og det politiske system er to punkter, som hun opprioriterer og anser for vigtige at videreformidle i kursusforløbet, og at det er vigtigt at anskueliggøre, hvordan demokratiet er opstået i Danmark.

Om udviklingen af velfærdsstaten siger hun desuden:

"... historien efter Grundloven 1849, så laver jeg jo faktisk et frækt skift, og går over og snakker om velfærdsstatens historie, hvordan er den opstået, hvordan kan det være at vi her i Danmark har valgt, at vi skal have folkepension... [...], hele vores sociale system igen det, jamen det er ikke noget, der er faldet ned fra himlen vel. Der er en grund til, at vi har valgt, at det er sådan. At det så muligvis ikke er optimalt, det kan man diskutere. Men der er en historie bag, og der er noget kamp bagved, der er ovenikøbet arbejdskampe og, der er elendighed bagved. Det er en elendighedserfaring, der har gjort, at vi har valgt at indrette vores samfund sådan her... [...]. Men det der med at vores solidaritet den går over skattebilletten. Og netop også gøre klart jamen solidariteten ligger også der, men også i vores mellemmenneskelige relationer".

Kort efter siger hun desuden:

"Velfærdsstaten bygger på en solidaritet. Du har ikke ret til noget som helst. Så firkantet vil jeg ikke sige det til kursisterne. Men udgangspunktet er, at du har ikke ret til noget i og for sig. Det du skal, det er at forsørge dig selv. Men hvis ikke du kan forsørge dig selv, så går vi ind og hjælper. Altså at gøre det klart".

Læreren vælger således at fremhæve historien bag udviklingen af velfærdsstaten, og det gør hun for at give kursisterne en større forståelse for, hvorfor vi har indrettet os på en bestemt måde. Senere i interviewet giver hun også udtryk for, at selve forståelsen for indretningen af vores system, årsagerne hertil, og den historiske baggrund er det grundlæggende formål med de ting, som hun vælger at hvide frem i undervisningen. Samtidig er et af formålene med fortællingen også at gøre opmærksom på, at kursisterne selv har en forpligtelse og et ansvar for at kunne forsørge og klare sig selv, men at der i samfundet også er tale om en fælles solidaritet i kraft af velfærdssystemet, hvis borgere har brug for hjælp.

Læreren kom i undervisningen også ind på, hvordan Danmarks grænser har ændret sig, og til det siger hun:

"Men det der med at Danmark fra og have været faktisk en europæisk stormagt, er blevet den her lille meget, meget, meget homogene stat, hvor både sprog, og nation, og etnicitet nærmest er sammenfaldende som et af de få".

"... det der er pointen i det, altså at vi er usædvanlige på den måde, at vi er så lille, at det gør nogle særlige ting... [...]. ... at det sådan set er et tilfælde, at vi er så homogene, som vi er. Men at Danmark har været meget større, og indbundet i Europa i en sammenhæng".

På baggrund af denne fortælling mener jeg, at der gives et billede af Danmark som værende gået fra stormagtsposition til lilleputstat, hvor befolkningen efter lærerens mening er homogen. Hun vil desuden bruge det til at påpege, at det er usædvanligt, og at det er sket ved et tilfælde.

”Det politiske system, herunder frihed og lighed”.

I dette tema udgør Grundloven nøglebegrebet, hvori demokrati også er et gennemgående tema, og med udgangspunkt i det fokuseres der på nogle bestemte punkter. Det drejer sig om tre-delingen af magten, hvor der gøres rede for forskellene på den lovgivende, den udøvende og den dømmende magt. Det politiske system med partierne, folketingsvalg, repræsentativt demokrati, og stemmeret bliver derudover gennemgået.

Et andet punkt som trækkes frem er rettigheder i forhold til politiet. Jeg er klar over, at et af mine temaoverskrifter er ”Rettigheder og pligter”, men jeg vælger alligevel at placere nogle af rettighederne i denne kategori. Min skelnen går på rettigheder mht. generel personlig frihed og rettigheder i forhold til social ydelse og integrationslov. De sidstnævnte former for rettigheder placerer jeg dermed i et andet afsnit.

I forbindelse med politiet bliver det gjort klart, at individet har nogle bestemte rettigheder, hvis personen f.eks bliver anholdt, og at politiet heller ikke har ret til bare at gå ind i andre folks hjem uden en tilladelse. Det bliver fremhævet, at politiets vigtigste opgave er at hjælpe og sørge for at, individets rettigheder bliver opretholdt.

Lighedsbegrebet bliver trukket frem i forbindelse med, at det bliver pointeret, at alle danske statsborgere har lige adgang til de forskellige jobs, og at det ikke er bestemte familier eller etniske grupper, der har patent på nogle bestemte områder. Det der er det afgørende, er om, den enkelte kan indfri de krav, der stilles til den bestemte arbejdsfunktion.

Frihedsbegrebet bliver belyst ved gennemgangen af ytrings-, religions- og foreningsfriheden, men samtidig bliver det også gjort klart, at de aktiviteter den enkelte udfører ikke må være i strid med Grundloven.

I interviewet siger læreren om de emner, jeg har valgt at placere inden for dette overordnede tema:

”... min overvejelse har været netop med kinesiske hold. Der har jeg lagt vægt på at, for det første er jeg klar over, at det næppe er flygtninge, vi har med at gøre. Hvis vi f.eks sammenligner med, hvis det var somaliere, jeg havde med at gøre. Men f.eks kinesere men så ved jeg, religionen er næppe punkt nummer et på deres dagsorden. Men de kommer fra en totalitær stat, hvor det netop er spørgsmål som Grundlovssikrede rettigheder og ytringsfriheder, eller hvad betyder det, når de så kommer til et vestligt land som Danmark. Og det er f.eks det, jeg har valgt og lægge vægt på i det kursus med kineserne specielt. Hvis det f.eks var europæiske... [...],.. så vil der være nogen andre ting, jeg ville lægge vægt på. Så vil jeg ikke give mig til at snakke om forfatninger og Grundlov og sådan noget, fordi den er fælles mere eller mindre for de europæiske lande”.

Senere siger hun desuden:

”Lige præcis, altså netop med ytringsfrihed. Det var også specielt over for kineserne at, jeg synes det var vigtigt at gøre opmærksom på den ret og for foreningsfriheden”.

”Så min forhåndsviden, altså som jo ikke er noget, jeg har formaliseret, men det er derfor, jeg sådan lidt forsigtigt omgås det. Men det kan godt være, det er en fordom. Det kan godt være, jeg lige pludselig undervejs opdager, gud, det ved de alt om. Men så må jeg droppe det og så improvisere derfra”.

”Men umiddelbart så tænker jeg, det her, det er noget, de skal vide noget om. Og der er det mig, der suverænt bestemmer, altså, hvis de ikke ved noget om det i forvejen, så bestemmer jeg suverænt. Det vil jeg have denne her gruppe ved noget om. F. eks sådan noget med jeg tager fat i holdningen til politiet. Det er faktisk noget, jeg har erfaret mig til fra et andet hold, jeg havde, hvor det var thaikvinder... [...]... hvor tolken gjorde mig opmærksom på at thailænderes forhold til politiet, er et helt andet, end det vi har. I Thailand der er politiet din modstander, a priori simpelthen. Og den overførte jeg til mine kinesere. Fordi jeg synes, det er vigtigt at gøre opmærksom på, jamen politiet kan altså bruges som en medspiller i mange tilfælde, hvor jeg bliver krænket i mine rettigheder. Hvis jeg henvender mig til politiet, så skal jeg ikke forvente at få tæsk. For det får man altså nogen gange i andre lande”.

Underviseren har som tidligere nævnt sagt, at et af de punkter som hun anser for værende meget vigtige, er gennemgangen af den politiske orden, og i de ovenfor givne citater siger hun, at hun ud fra sin forforståelse bestemmer, hvad det er, kursisterne skal vide noget om. Da det er et etnisk kinesisk hold, vælger hun således ud fra en forhåndsviden og andre kollegers erfaringer at fortælle om de ovennævnte emner. Hun giver dog udtryk for, at hun er opmærksom på, at hendes forventning til hvad holdet ved, kan være forkert, og er derfor lydhør og opmærksom på, om det er nødvendigt at foretage ændringer af kursusindholdet undervejs.

”Individualisme og familie- og boligformer”.

I dette tema bliver der gjort rede for, at familierne tidligere i Danmark var store, og at udviklingen mht. lægevidenskaben bevirkede, at børnene overlevede. Børneantallet har dog ændret sig i dag, og der får en familie i gennemsnit 1,5 børn. Folk gifter sig desuden senere, og får senere børn.

Underviseren fortæller desuden om vandringen fra land til by, og at der i 1870`erne opstår et kæmpe proletariet, og at manglen på arbejdskraft resulterer i, at folk flytter ind til byerne, hvor de boede tæt og i billigt spekulationsbyggeri.

I 1920`erne og 30`erne gøres det klart, at hele Europa er påvirket af meget stor arbejdsløshed, og at økonomien for mange er yderst dårlig. Efter 2. verdenskrig kommer økonomien efterhånden på fode igen, kvinderne kommer som tidligere nævnt ud på arbejdsmarkedet, og bliver selvstændige og uafhængige. Velstanden stiger, og der sker en forøgning af de materielle goder. Det bliver påpeget, at forholdet mellem mænd og kvinder undergår en stor ændring, hvilket resulterer i de mange skilsmisser og enlige forsørgere. Der bliver derudover gjort rede for, at familierne i Danmark ikke er præget

af en hierarkisk opbygning, hvor et familiemedlem fungerer som overhoved, og de andre familiemedlemmer indordner sig under ham.

Individualismen ser jeg dels i forholdet mellem mand og kone, og dels i forbindelse med boligformer. Her fortæller underviseren, at de fleste unge i Danmark gerne vil have deres eget sted at bo, og at det samme gælder for de gamle. Læreren fortæller også, at folk bor på forskellige måder, og at en mand og en kvinde sagtens kan bo sammen uden at være gift, hvilket ikke var accepteret før ca. 1960.

Grunden til at læreren vælger at fortælle de ovennævnte ting er, som hun siger:

”Men det er det der med den individuelle modsat den kollektive kultur, som jo netop afspejler sig i familiemønstre i meget, meget høj grad. Altså hvor fars ord jo ikke er lov i vores familiesammenhæng”.

”Og det mener jeg altså også, er vigtig, at de bliver klar over, at sådan er det ikke, fordi det jo netop afspejler sig i vores sociallovgivning. Jeg havde f. eks et afghansk hold, hvor der sad en familie... [...]... og så vidt jeg kunne forstå på dem, så var de blevet boligplaceret [uden for Københavns Kommune]. Men far og mor var så flyttet til Københavns Kommune, og datteren var jo selvfølgelig flyttet med. I den sammenhæng er det vigtigt at gøre klart, at en dansk socialrådgiver tænker; datteren på 18 år, hun er voksen, hun er selvstændig, hun har sit eget cpr.nummer, og sin egen fil på et socialkontor. Sådan tænker afghanerne jo slet ikke. Hvis far og mor skal flytte til Københavns Kommune, så skal hun jo med. Men sådan er det jo ikke nødvendigvis. [Datteren] får jo lige pludselig problemer, fordi hendes sagsakter ligger i [en anden kommune], og far og mors ligger måske i København... [...]... det var jo fuldstændig uforståeligt for dem, at hun ikke bare kunne bo hos far og mor, hvad hun jo også godt kunne, vi skulle bare have tingen ordnet. Men der var noget bureaukratisk uorden omkring de der ting, som var uforståelige for dem. Og netop det der med at den 18-årige, jamen hun har sit uddannelsesforløb, hun har sin handlingsplan. Mor har sin handlingsplan, far har en helt tredje handlingsplan måske. Det er det, der skiller den kollektive fra den individuelle kultur. Og der kan altså være nogle ting, som er svære og forstå, når de sidder over for en dansk socialrådgiver”.

”Det mønster, der er jeg jo nødt til, mener jeg og forkynde nogle ting, at sådan er det”.

”Også for at gøre dem klart, at når de sidder over for socialrådgiveren, så har de også mulighed for at sige; jamen sådan er det ikke for os, og vi vil gerne have det sådan f.eks”.

Hun fortsætter kort efter:

”Så det bliver helt tydeligt, og så de måske forstår, hvordan vi tænker”.

Og tilføjer videre:

”... så man ligesom helt konkret gør begribeligt, den udvikling der ligger bag. Så de også forstår, jamen altså vi kender godt på mange måder, det mønster de lever i, men vi

har begvæget os af historiske grunde væk fra det mønster. Men det er os ikke fremmed. Altså så man ligesom også kan mødes i en forståelse der”.

Læreren vælger at trække individualisme, familie- og boligformer frem for at give kursisterne indsigt i og forståelse for, hvorfor tingene og systemet er indrettet på en bestemt måde. På baggrund af det mener hun, at de dermed også bedre kan sætte sig ind i etniske danskeres tankegang, og derved i højere grad blive i stand til at kunne navigere i systemet og bede om andre muligheder, end dem der umiddelbart bliver stillet dem i udsigt. Samtidig sætter underviseren familiemønstrene i fokus for at vise, at det mønster hun mener, kursisterne lever i, ikke er ukendt for etniske danskere, eftersom det har været fremherskende tidligere i Danmark.

Senere i interviewet siger læreren desuden:

”... det er mere for netop, at jeg godt vil have, at de bedre forstår, hvorfor det er sådan. Hvorfor bliver så mange danskere skilt. Og også have dem til at forstå, jamen det at så mange danskere bliver skilt, det er altså ikke nødvendigvis en ulykke, vel, fordi der ved jeg netop, at det er fordom nr. 1 eller nr. 2... [...]... Det er altså ikke nødvendigvis en ulykke. Og der er nogle grunde til, det er sådan”.

”Og så kommer jeg så også ind på jamen, det er ikke nødvendigvis, at det vi har her er verdens bedste, det er ikke på den måde, at forkyndelsen finder sted. Det er det slet ikke vel, men det at der hele tiden er en diskussion i samfundet om de ting også”.

Overordnet er formålet ifølge læreren, at give kursisterne en større forståelse for, hvorfor vi har indrettet os på en bestemt måde, og samtidig mener hun ikke, at det er et spørgsmål om, at give udtryk for, at der er tale om verdens bedste system, men at forskellige temaer hele tiden er til diskussion og forhandling.

”Rettigheder, krav og pligter”.

I dette tema bliver de tre begreber sat i centrum i forbindelse med arbejde og uddannelse, et besøg fra Modtageenheden⁴⁷, og et besøg fra en fagforening. Mht. Modtageenheden taler gæsten om Udlændingeloven og lov om integration, og kravene der skal opfyldes for at kunne få opholdstilladelse og permanent opholdstilladelse i Danmark gennemgås. Der redegøres desuden for baggrunden for udformningen af Udlændingeloven, og der bliver lavet et kort historisk rids fra 1960`erne til i dag, hvor det igen gøres klart, at Danmark går fra at udgøre et homogent land til at være et heterogent samfund.

Gæsten fortæller, at Integrationsloven indføres med det formål at gøre alle mennesker, som kommer til landet selvforsørgende, og i en af paragrafferne står der, at alle skal sikres lighed og have lige muligheder for at blive selvforsørgende. Måden hvorpå dette skal opnås, skal ske via et kursus i samfundsforståelse, danskundervisning og aktivering. Det fremhæves desuden, at lovene er funderet i en lighedsbetragtning, og at

---

⁴⁷ Det er et kontor, som alle udlændinge uden for EU bliver modtaget af, når de kommer til Danmark.

alle uanset baggrund skal have samme behandling. Der lægges derudover vægt på, at der er et stort udbygget klagesystem, og at det er muligt at klage over alle afgørelser, der har betydning for den enkeltes liv, og der henvises til tre-delingen af magten.

Økonomi, forsørgelsespligt og rettigheder mht. social ydelse og tilskud bliver gennemgået, og der bliver informeret om forskellige steder, hvor den enkelte kan få rådgivning og hjælp i forskellige situationer. Desuden bliver der gjort opmærksom på, at chancen for at klare sig godt er proportionel med niveauet af danskkundskaberne.

I forbindelse med arbejde og uddannelse gøres der rede for uddannelsessystemet i Danmark, og de forskellige krav der stilles i de forskellige dele af systemet. Sprogskolens opbygning og kravene til trinene gennemgås, og kravet om danskkundskaber og uddannelse for at kunne få lov til at varetage varierende jobfunktioner gøres klart. Læreren betegner det danske uddannelsessystem som stift, og begrundet det med, at vi tror, vi har verdens bedste uddannelsessystem.

Den besøgende fra fagforeningen fortæller, at der er en masse love mht. det danske arbejdsmarked, og hun understreger vigtigheden af at have en ansættelseskontrakt, eller være opmærksom på at der er en overenskomst. Hun gennemgår desuden forskellige rettigheder, den enkelte har i et ansættelsesforhold, og som vedkommende skal være opmærksom på, bliver overholdt. Hun påpeger derudover, at mange arbejdsgivere desværre tror, at de i højere grad kan snyde udlændinge, da de ikke er vant til at være organiserede i fagforeninger. Gæsten understreger dermed vigtigheden af at melde sig ind i en fagforening, og fortæller om en fagforenings og en A-kasses formål og funktioner. Derudover pointerer hun, at det er vigtigt at kunne sætte grænser og ikke være for tålmodig og overbærende.

Underviseren siger om ovennævnte temaer:

"... deres ansvar det er, jamen I bliver nødt [til], I skal lære dansk så meget, så I kan forsørge jer selv. Det er jeres pligt simpelthen. Det er kravet. Og det er ufravigeligt".

Hun siger desuden:

"... kinesere, der ved jeg også på forhånd, eller min fordom er, kinesere er hamrende flittige. Min erfaring siger mig også, at de er meget, meget flittige, fordi de kinesiske kursister jeg har haft, for det første har de været flittige i undervisningssammenhænge, men de arbejder også som små pruheste. Og derfor vil f.eks også sådan noget som netop arbejdsmarkedet og deres rettigheder på arbejdsmarkedet være af stor betydning.

Og hun tilføjer senere:

"... og der er det meget ofte netop, at kineserne ikke kender deres rettigheder".

"Og pligterne følger jo så altså også med, hvor den væsentligste er, at de skal forsørge sig selv. Men det gør kineserne altså jævnt hen i meget høj grad i forhold til andre indvandrergupper".

I en anden kommentar siger hun:

"... at kinesere har en anden kultur på den måde, at mit indtryk er, at for kineserne og også thailænderne f.eks, jamen der er det familien, og det er det at tjene penge til sig selv og til familien. Men der er ikke ligesom nogen statstanker eller for den sags skyld afstandtagen til danskere som mærkelige, altså det er mit indtryk. Det er mit indtryk, at kineserne bliver jo integreret på en helt anden måde, fordi deres tilstedeværelse i Danmark er arbejde på en eller anden måde. De har ikke andre dagsordener, og det er jo selvfølgelig også fordi, de kommer som indvandrere. De kommer jo ikke som flygtninge fra noget andet, vil jeg mene. Men nu bevæger jeg mig altså ud på noget, som jeg ikke ved en pind om i virkeligheden. Det vil jeg godt lige have lov og understrege. Det jeg diskuterer ud fra, det er den viden, jeg har fra medierne i virkeligheden, og så selvfølgelig min kontakt med de forskellige befolkningsgrupper men, that`s it. Så jeg vil ikke tages for et eller andet orakel eller et eller andet. Det er jeg slet ikke kompetent til".

Underviseren giver her udtryk for, at det er ud fra hendes forforståelse af etniske kinesere som værende enormt arbejdsomme, at hun vælger at lægge vægt på rettighederne i forbindelse med arbejdsmarkedet. Men samtidig vil hun også gøre klart, at det er deres pligt at forsørge sig selv og lære dansk. Hun mener desuden, at etniske kinesere bliver integreret på en anden måde end andre udlændinge, fordi deres eneste mål er at arbejde, men hun understreger samtidig, at det blot er en formodning, hun har på baggrund af erfaringer med kursister og medier, og at hun ellers ikke har belæg for det.

Det er første gang, læreren underviser et etnisk kinesisk hold, og senere i interviewet giver hun udtryk for, hvor hendes forforståelse af de etniske kinesere, og dermed hvad hun skal fremhæve på kurset også kommer fra:

"Jeg kan godt finde på og spørge mine kolleger. "Nåh, okay jeg skal have kinesere, hvad tror I, jeg skal vægte her?"

"Og så trækker jeg så på de andres erfaringer, og deres erfaring er så f. eks, de er meget interesserede i arbejdsmarkedet især, og netop også rettighederne på arbejdsmarkedet, pligter og så nogen ting".

"Det er en erfaring, vi gør os, og snakker sammen om, og vi bruger også tolkene, på den måde netop, det er noget som tolkene f.eks fortæller vores koordinator, så kan de godt sige, "arh, men den gruppe flygtninge/indvandrere de er særlig interesserede i dit eller dat eller så nogen ting". Fint, så tager vi fat i det. Og det formidler koordinatoren, så f. eks videre til mig".

Læreren fortæller her, at hun således gør brug af de andre undervisere og tolkenes erfaringer og gode råd, og at hun dermed er lydhør over for deres vejledning.

Jeg spørger desuden senere, om hun mener, at det etniske kinesiske hold, som jeg observerede adskiller sig fra andre etniske kinesiske hold, og til det svarer hun:

”Nej, det er ikke mit indtryk, at de gør det, også fordi erfaringen nemlig jo viser, at inden for de forskellige nationaliteter der er det mange gange de samme spørgsmål, der bliver stillet. Det er jo en erfaring fra mine kolleger, der siger til mig, at jamen erfaringsmæssigt så er det arbejdsmarkedet, de gerne vil høre noget om, og skatte Lovgivningen, og så nogen ting i meget høj grad. Sådan er det”.

Det er dermed i høj grad egne og kollegers erfaringer og indtryk, der er bestemmende og vejledende for, hvad der fokuseres på i undervisningen.

”Normer, værdier og omgangsformer”.

Disse emner blev ikke berørt i kursusforløbet, og kulturbegrebet blev ikke direkte italesat med undtagelse af de par gange, hvor der var pausesnak angående forskelle blandt etniske kinesere og etniske danskere. Men som tidligere nævnt har jeg indtryk af, at denne diskussion kun skete til ære for mig, og jeg har derfor valgt at se bort fra den.

Jeg spurgte i interviewet underviseren om, hvorfor hun havde valgt at udelade at tale om normer, værdier og omgangsformer. Til det svarede hun:

”Ja, altså det var jo det, som jeg også sagde til dig, at det er ikke det, der står højest på min dagsorden, må jeg sige. Det vil det nok kunne gøre på andre hold. Jeg er ikke alene om og nedprioritere det lidt, altså jeg var på et seminar, som L3 [en anden lærer] havde lavet for undervisere i samfundsforståelse, som kom fra forskellige sprogskoler her i København, hvor vi netop snakkede om, hvad er det for nogle områder, vi synes, vi skal prioritere. Og der var der flere, der ligesom mig synes, at det måske ikke var det vigtigste, fordi jeg synes faktisk, de områder som vi har snakket om, de vejer altså tungere for mig. Jeg vil hellere have, at de ligesom ved, hvad er det for nogle tanker der ligger bag, at vi som danskere i politisk og social sammenhæng reagerer, som vi gør. Hvorfor får de ”nej” på socialkontoret, hvorfor kan de ikke bare gå ud og få arbejdsløshedsunderstøttelse, altså sådan nogle banale spørgsmål, det er helt nede på det plan, jeg mener. Hvorimod jeg synes, om de nu har en blomst med til værtinden, når de skal til et eller andet dansk middagsselskab, som de færreste nogensinde vil komme til. Jeg synes ikke, det er så vigtigt, må jeg indrømme, altså så kan man og[så] snakke lidt om, hvordan danskerne holder fest og sådan nogen ting. Meget af det stof er altså også noget, vi kommer ind på i selve undervisningen i dansk sprogindlæring, så kan det være meget det. Hvis jeg på sådan et kursus skulle stå og formidle de her ting, for jeg har nemlig gjort mig nogle tanker om det i forbindelse med, at jeg vidste, du ville spørge, så ville jeg altså faktisk være i syv sind, har jeg fundet ud af. Fordi jeg ville ikke vide, hvor jeg skulle lægge det snit. Fordi vi kommer ind på nogen begreber, der hedder, skal jeg formidle omgangsformerne i det højere københavnske bourgeoisie? Eller hvad er det egentlig for nogle omgangsformer, jeg skal formidle? F.eks så har jeg været til middag med nogle amerikanere. Sådan jævnt hen de spiser på en måde, som min mor ville korse sig. Altså vi har vores rækkefølge til det store kolde bord, [og] de blander det hele sammen i én pærevælling osv., osv. osv. Er det det, jeg skal formidle for dem? Det vil jeg sige, ”nej”, det synes jeg ikke. Jeg har svært ved at stå, altså og lege Emma Gad på den måde på sådan et samfundsforståelseskursus. Det som man kan sige kunne være relevant, og som er meget svært, det er f.eks noget arbejdspladskultur,

kunne man tage op i stedet for måske. Hvis der var tid til det. Det kunne være spændende, men det er et kæmpe område. Altså f.eks sådan noget med hvis der er julefrokost på en arbejdsplads, jamen så kommer man altså til julefrokosten, og så hvis man er muslim, jamen så lader man svinekødet ligge, og så spiser man et par salatblade, og hvis selvom man ikke drikker vin, eller øl, eller snaps, jamen så drikker man så dansk vand, men at det er en del af den kollektive kultur, at man kommer til de der arrangementer, og det kan blive opfattet som meget uhøfligt at blive væk f.eks. Sådan nogle ting kunne man jo godt fortælle dem. Man kunne også komme ind på vores humor f.eks, at man ikke skal tage alting bogstaveligt, hvis der bliver sagt nogen kærligt ironiske bemærkninger om fejlfarver. At man ikke hver gang behøver at trække kniven ud og opfordre til slåskamp, at der slet ikke ligger det i det, men at det er en måde at komme i kontakt med hinanden på, og at man i hvert fald ikke skal tage det personligt. Sådan nogle ting kunne man godt formidle. Hvis der er tid. Og der må jeg sige, der famler vi os altså lidt frem her på stedet stadigvæk med netop de der, som man kalder bløde kvaliteter”.

”Og det var nok også et område, som man godt kunne tage op og gøre lidt mere ved”.

Underviseren siger her, at hun synes, det er vigtigere, at gøre rede for det politiske og sociale system, samt den historiske baggrund end for, hvordan den enkelte skal gebærde sig blandt danskere til et middagsselskab, og påpeger desuden, at det er de færreste, der overhovedet vil komme til sådan et arrangement. Samtidig fortæller hun, at sådanne emner kommer de mere ind på i selve danskundervisningen. Men i samme åndedrag tilføjer hun, at hun ville være meget i tvivl om, hvad det helt præcist er, hun skulle videreformidle til kursisterne på samfundsforståelseskurset, hvis hun skulle fortælle om omgangsformer. Hun giver udtryk for, at der er tale om flere forskellige former for normer, og at det er svært at vide, hvilken form der er den rigtige at videreformidle.

Læreren siger desuden, at hun ville opprioritere de bløde kvaliteter som arbejdspladskultur og humor, hvis der var mere tid, og efterfølgende siger hun om en anden gruppe:

”...altså f.eks har der været nogen, der har haft nogen højtudannede russere. De er altså også ret velorienterede om hele Østersøområdet og historien der, og grundlov og sådan nogle ting, det ved de godt. Det behøvede man ikke tage ind over for sådan nogle”.

I sådanne tilfælde siger hun desuden bagefter, at f.eks omgangsformer blandt danskere kunne blive taget op, hvor det ikke er nødvendigt at bruge så meget tid på det historiske og det politiske.

Jeg synes, der er lidt uklarhed her, omkring det hun siger. Først siger hun, at der er andre områder, som hun i forhold til de etniske kinesere vælger at have i fokus frem for omgangsformer. Derefter siger hun, at det er noget, der bliver taget op i danskundervisningen, og samtidig fortæller hun, at hun er i tvivl om, præcist hvilke omgangsformer hun skal videreformidle på et samfundsforståelseskursus. Men hvad angår gruppen af etniske russere giver hun udtryk for, at omgangsformer godt kunne komme på dagsordenen. Jeg er klar over, at det er et prioriteringsspørgsmål, men i forhold til de etniske russere giver hun ikke udtryk for sin usikkerhed mht. formidling af normer og

værdier. Jeg kan godt se en pointe, i det hun siger mht. prioritering, men samtidig mener jeg, at hun er lidt selvmodsigende, da hun for det første siger, at omgangsformer er på programmet i danskundervisningen, og for det andet mener, at normer godt kan tages op i et kursusforløb, hvor det ikke er nødvendigt at lægge vægt på politik og historie. På den ene side siger hun, at grunden til, at hun undlader at inddrage det i undervisningen med de etniske kinesere er prioritering og usikkerhed omkring det, og på den anden side siger hun, at hun inddrager det i danskundervisningen eller godt kunne finde på at tale om det på et hold med højtuddannede etniske russere. Men vil hun ikke også med etniske russere være i tvivl om, hvilke former for normer hun skal videreformidle? Og hvordan tackler hun det i en undervisningssituation i dansk?

Jeg spørger lidt senere i interviewet, om de på seminariet for lærere der underviser i samfundsforståelse, har talt om, hvorfor de generelt ikke opprioriterer, eller gør så meget ud af omgangsformer. Til det svarer hun:

"Jeg tror, det er, fordi vi selv er usikre på det".

Og efterfølgende siger hun:

"Det er meget, meget svært at få ord på, fordi vi har ikke rigtig noget materiale omkring det. Altså netop sådan noget med arbejdspladskultur. Jeg tror faktisk ikke, så vidt jeg ved, er der ikke lavet feltarbejde rent ud sagt omkring det".

Jeg siger, at jeg ved, der er nogle undervisningsbøger om emner som takt og tone eller noget i den retning, og til det er informantens kommentar:

"Ja. Men det er der også. Jeg ved der er en af vores gamle kolleger, eller hvad hun er, hun er i hvert fald indvandrerlærer... [...]. [Hun] har skrevet en bog for indvandrere og flygtninge om dansk takt og tone. Men jeg vil ikke bruge den, fordi jeg synes netop igen, man har ikke gjort sig klart, hvad det er for et miljø, man formidler. Igen det der, jamen altså hvad for nogle omgangsformer. Er det det højere københavnske bourgeoisie, eller er det sygehjælperne ude på Amager eller hvad? Der er fanden til forskel. Og jeg nægter altså at stå og fortælle dem, at når du skal have 12 til middag, så skal det være krystalglas, og man bøvser ikke, og prutter ikke ved bordet og sådan nogle ting. Altså der må vi som danskere flytte os. Tilbage til mine amerikanere f.eks, det var sådan en kollega, der vist nok havde fået en amerikansk kæreste, eller var ved at involvere sig med sådan en eller sådan noget. Men han faldt altså igennem, fordi han spiste så grimt. Og så har du jo igen det der. Jamen, hvad er det for nogen normer, det er vore egne normer, der måske ikke er okay. Hvor vi skal sige hov, hov, hov, altså, fordi man smasker ved bordet, og vi lærte som børn, at man måtte altså ikke sidde og smaske, så ved vi udmærket godt, jamen i andre kulturer så er det okay. Ja, eller det ved jeg ikke om, det er, men det kunne jeg forestille mig, det i hvert fald ikke [er] noget, der generer nogen på samme måde, som det gjorde vores forældre, mine og dine bedsteforældre måske især, og det er sørme svært at lægge det snit".

Læreren siger igen, at det er svært at vide, hvad det er, der skal videreformidles mht. omgangsformer, idet der er forskellige kulturer i Danmark og dermed forskellige normer og værdier alt efter hvilket miljø, den enkelte bevæger sig inden for. Desuden

mener hun, at danskerne selv er nødt til at tilpasse sig og være fleksible på det område. Hun mener derudover at grunden til, at lærerne generelt ikke prioriterer at tale om omgangsformer skal ses i lyset af, at de er usikre, og at der mangler ordentligt undervisningsmateriale til emnet. Det er derfor svært at finde et udgangspunkt, og hun siger endvidere:

”Så det er lidt problematisk, synes jeg. Og derfor er det nok også, jeg går uden om det, og siger okay altså, nej, det vil jeg simpelthen ikke”.

Hun fortsætter, idet hun henviser til manualen, og samtidig forklarer, hvorfor hun ikke selv har brugt det i forhold til det etniske kinesiske hold:

”Når vi snakker omgangsformer, og det der ligger i manualen, det er sådan noget med at gøre opmærksom på, at man ikke kommer for sent i Danmark, og det synes jeg også, der kan være grund til at gøre opmærksom på. Med kineserne er det ikke noget problem, så der lagde jeg ikke vægt på det. Men med arabere, især somalierne og i det hele taget dem der kommer fra de kulturer også Iran og Afghanistan, der er det vigtigt, og det har jeg også gjort. Men det er igen så også forkyndelse fra mig til dem, og det er et meget præcist område. At når vi har aftalt at møde kl.10.00, så møder vi gerne 5 min. før, og har lagt overtøjet. Man kommer til nød 5 min. for sent, og så siger man undskyld... [...]. man har lige en ganske lille respits. Men at lade folk vente i timevis, fordi man for resten lige skulle noget andet, eller min fætter ringede fra Dubai om et eller andet. Det er ganske uacceptabelt. Den er håndfast, og den ligger i vores manual, og det får de netop også at vide oppefra katederet ned. Helt klart. Og så griner de lidt dem der [mumler et eller andet uforståeligt]. Men med kineserne der mener [jeg] ikke, det er et problem, altså de møder også til tiden, de ved godt, hvad det handler om, og det igen det der netop, hvad er det for en gruppe, man står over for. Hvad er det, jeg skal lægge vægt på her. Men for Mellemøsten der ved vi, ”arh, ja, om det bliver kl. dit eller kl. dat, hvor vigtigt kan det være?” Yes, det er vigtigt”.

”Og det er også en erfaring, vi har fra vores daglige undervisning, ikke [at] de kommer for sent til timerne eller sådan noget. Der kan vi danskere sgu` være lige så sløse, når vi er i sådan en skolesammenhæng, men hvis det hedder en arbejdsammenhæng, så kommer man til tiden”.

”Og det gør vi meget ud af at lære dem også i undervisningen. Det er f.eks sådan en ting [som] omgangsformer [i forhold til] arbejdspladsmoral, men der behøver jeg ikke at lægge et socialklasseskel ind over”.

”Det er altså ens for alle uanset, hvad for et miljø du kommer fra. Men det andet, så er vi ude i nogen andre ting efter min mening. Jeg vil ikke sige gråzoner i og for sig, men hvor vi ikke har afdækket, og hvor vi ikke er klar på, hvad er det egentlig, vi formidler. Det er middelklasse omgangsformer, vi kommer til at formidle. Det er jeg ikke sikker på, er rigtigt, at vi skal gøre”.

Jeg spørger om, hun ved, om de andre lærere på skolen gør det, og til det siger hun:

”Der er nogen, der fortæller, at... [...]... hvis man bliver inviteret hjem til danskere, så skal man altså ikke have meget, meget, meget dyre gaver med f.eks. Det kan jo også være væsentligt at gøre opmærksom på, og det er jo også en generel ting. Det gør man ikke. Men man har måske bare en blomst med til værtinden, og det er det, færdig. Man giver heller ikke skolelæreren dyre gaver, når man finder ud af, hun har fødselsdag eller sådan nogen ting... [...]. Der forklarer vi dem lige, nej, det gør vi altså ikke i Danmark vel. Sådan nogen ting, det er også håndfast. Men igen hvad er det for en gruppe, jeg står over for”.

Læreren fremhæver, at det hun lægger vægt på i undervisningen afhænger af den gruppe, hun underviser, og at hun ikke ville have noget imod at fortælle om arbejdspladsmoral og overholdelse af aftaler, men at hun mht. de etniske kinesere ikke fandt det nødvendigt. Desuden understreger hun, at hvis hun endelig skal videreformidle noget til en gruppe, så skal det være ting, der er alment gældende for alle uanset miljø og baggrund.

I Sprogskolens manual er der desuden et afsnit om ”hygge”. Til det er informantens kommentar:

”... så ligger der også et afsnit om ”hygge”, altså hvordan danskerne hygger sig hele tiden og så noget. Altså jeg mener, det er stærkt opreklameret, at danskerne skulle være specielt gode til at hygge sig. Det er de så sandelig også i andre kulturer. Min personlige mening er, det er noget pjat og stå og undervise i det, rent ud sagt. Vi gør det på vores måde, okay. De gør det på deres måde. Det er ikke et begreb, der er ukendt i nogen som helst andre kulturer. Det synes jeg, er rent spild af tid. Så kan vi sådan løst og fast snakke om, altså sådan en belysning som denne her, altså så kan danskerne ikke hygge sig. Vi skal have stearinlys alle vegne eller så noget. Ja, yes, men det mener jeg, det er pauseunderholdning, eller så noget man kan snakke om for sjov eller la, la, ikke for sjov, men det er ikke, noget der skal forkyndes”.

Læreren forholder sig således kritisk til skolens undervisningsvejledning, og fravælger nogle af manualens afsnit, bl.a det om ”hygge”, pga. en vurdering af, at der er andre langt vigtigere ting at formidle inden for den tidsramme, der er afsat til kurset.

Den diskursive konstruktion af kursusforløbet.

Formålet med mit valg af den diskursanalytiske tilgang til feltet var overordnet at undersøge, hvordan flygtninge og indvandrere introduceres til normer, værdier og kulturformer i Danmark på et kursus i samfundsforståelse, på det jeg i indledningen definerer som det andet niveau. Jeg havde således en formodning og forventning om, at kulturbegrebet ville blive direkte italesat mht. omgangsformer i forbindelse med introduktionen til det danske samfund. Men det skete ikke i det kursusforløb, som jeg observerede, og jeg har derfor i stedet analyseret, hvad der derimod skete på kurset. Nu vil jeg herefter prøve at indsætte forløbet i en diskursiv sammenhæng, hvor det overordnet er nogle andre diskurser, der gør sig gældende end den direkte italesættelse af et statisk eller dynamisk kulturbegreb.

Kurset konstrueres ud fra en forforståelse af, hvem de etniske kinesere er, og hvilke behov og interesser de har. Om det siger underviseren:

"... der er en gruppe her på skolen, der har siddet og arbejdet med hvilke punkter, synes man her fra stedet, at der skal formidles til kursisterne. Dvs. der egentlig allerede før jeg starter på mit kursus, så har jeg en form for køreplan. Man kan sige, jeg har en manual, hvor der er nogen hovedoverskrifter for, hvad det er vi skal igennem på det her kursus. Min egen personlige planlægning den går så på, at for det første skal jeg sætte mig ind i, hvad er det for en gruppe kursister, jeg har med at gøre, som nu f.eks jeg står over for nogen kinesere. Hvad er det så for nogen af de moduler, jeg specielt vil lægge vægt på, når det nu er kinesere, jeg har med at gøre. Og så griber jeg fat i min forforståelse eller kald det fordomme, det må du gerne, hvor jeg tænker, jamen hvis det er kinesere, så vil de formodentlig gerne høre noget om det her. Eller det kan også være, jeg tænker, det er kinesere. De skal høre noget om det her".

Senere i interviewet siger læreren desuden:

"Men overordnet på det samfundsforståelseskursus så mener jeg altså også, at det faktisk handler om noget, som jeg, ikke kun mig, men også mine kolleger synes, skal forkyndes. Altså ordet forkyndelse vil jeg egentlig synes, er et nøglebegreb her, fordi det er meget oppefra og ned. Det er, hvad vi vælger at sige, det her det skal I altså vide noget om, og I skal ikke komme og sige til mig, at I ikke har hørt det. Selvfølgelig tester vi dem ikke, de kommer jo ikke til eksamen i det. Men det er vigtigt for mig og for mine kolleger, at det er sagt, nævnt, gjort klart. Og det er det, som jeg synes, at de samfundsforståelseskurser også skal bruges til".

Underviseren siger her, at det centrale på et samfundsforståelseskursus er begrebet forkyndelse, og at det dermed drejer sig om at videregive og meddele nogle informationer, som hun udvælger, og finder vigtige. Ifølge Foucault er der i den forbindelse tale om magt, fordi det er læreren, der vælger emner, og som vælger hvilken måde hvorpå formidlingen skal finde sted. Læreren skaber på den måde en bestemt fortælling om Danmark og det danske samfund. Jeg er klar over, at underviseren giver udtryk for, at hun er meget fleksibel og lydhør over for kursisternes behov og interesse, og at hun dermed er villig til at foretage ændringer i løbet af kurset. Men som udgangspunkt er det hende, der som hun selv siger, er den forkyndende, og som vælger og fravælger temaer og emner ud fra en forforståelse af den gruppe, som hun skal undervise.

I kursusforløbet vælger hun således at fokusere på en række emner, som jeg synes, har nogle gennemgående temaer. Det er som nævnt "Danmarks historie, demokrati og velfærdsstat", "Det politiske system, herunder frihed og lighed", "Individualisme og familie- og boligformer", samt "Rettigheder, krav og pligter". Årsagerne til hvorfor underviseren har valgt at lægge vægt på nogle bestemte emner med nogle gennemgående temaer, er blevet anskueliggjort i de forskellige citater fra interviewet.

Men kort sammenfattet skal hendes valg ses på baggrund af, at hun i forhold til etniske kinesere har en forståelse af dem som værende meget arbejdsomme, og at det dermed er vigtigt at gøre rede for, hvilke rettigheder de har mht. arbejdsmarkedet, fordi de ofte ikke selv er klar over disse. Samtidig har jeg indtryk af, at det uafhængig af gruppe står

på lærerens dagsorden at gøre klart, hvilke krav og pligter samfundet stiller til dem. I forhold til individualisme, familie- og boligformer trækker læreren på erfaringer med andre grupper, som hun i en eller anden forstand sidestiller med de etniske kinesere. Hun mener dermed, at det er vigtigt at gøre opmærksom på denne side af det danske samfund, for at etniske kinesere bedre skal kunne forstå vores måde at indrette og gebærde os på. Det samme gælder det politiske system, demokrati, velfærdsstat og Danmarks historie. De sidstnævnte områder er dem, som underviseren finder mest vigtige at gøre rede for. Dette skyldes, at hun forstår etniske kinesere som værende fra en totalitær stat med de modsatte værdier af frihed, lighed, demokrati, og velfærd, og at det derfor er vigtigt at, for at bruge hendes eget ord, forkynde om, hvordan det forholder sig i Danmark.

På baggrund af de emner der bliver taget op i undervisningen og formidlingen heraf, synes jeg, at der tegnes et billede af Danmark som værende et land, der er gået fra en homogen befolkningssammensætning til i dag at være et heterogent samfund som følge af forskellige menneskers ankomst og bosætning i landet. Danmark betegnes desuden som et demokratisk land, hvor individet har forskellige grundlovssikrede rettigheder og friheder, og hvor lighed er et centralt punkt uanset etnicitet og social baggrund. Individet har derudover forskellige pligter, men staten tager vare på borgerne i de tilfælde, hvor den enkelte ikke kan klare sig selv. Der er dermed tale om en form for solidaritet, som fungerer i forbindelse med betaling af skatten. Desuden indeholder fortællingen om Danmark historien om udviklingen af velfærdsstaten, og de kampe og den elendighed der ligger bag, og der tegnes desuden et billede af udviklingen og ændringerne af familiemønstre, samt de økonomiske og boligmæssige forhold.

Forholdene i Danmark indsættes således i en diskursiv konstruktion af landet som værende et demokratisk land modsat et totalitært styre, og flere af nøglebegreberne i de forskellige temaer kan modstilles med begreber, som vi i Danmark forstår som undertrykkende, frihedsberøvende, traditionsbetinget og gammeldags i negativ forstand, forskelsbehandlende, ulighed blandt borgerne samt inhumanitet.

Underviseren vælger at undlade at tale om nogle forskellige emner. Om det siger hun:

"... og der gjorde jeg meget ud af boligsituationen. Hvordan skaffer jeg mig en bolig, når jeg nu står efter tre år. Jamen man gør sådan, og de fik lister med, over boligselskaber i Københavnsområdet, og hvordan bliver man skrevet op, hvor mange skal jeg skrive mig op hos osv., osv., osv., alle de ting. Det gjorde jeg slet ikke noget ud af ved kineserne, vi går slet ikke ind på boligspørgsmålet, fordi det jo også ofte er sådan, jamen de er gift med deres egne landsmænd i meget høj grad, og deres udgangspunkt er et helt andet".

"Jeg har ikke indtryk af, at skilsmissekvotienten, er så stor, men med thaikvinder der ved vi udmærket godt, det er det, der står øverst på deres dagsorden. Og hvordan får jeg mine børn til Danmark, når jeg nu har fået permanent ophold, altså familiesammenføring. Det gjorde vi også meget ud af. Hvor det netop med kineserne, jamen, der er det arbejdsmarkedet, skattelovgivningen. Den kan jeg ikke huske om vi kom så meget ind på vel, sådan nogle ting, det er det, der interesserer dem".

Igen er det lærerens forforståelse af etniske kinesere og deres situation i Danmark, behov og interesser, der er udslagsgivende for valg af emner og temaer i kursusforløbet. De etniske kinesere forstås som en befolkningsgruppe, der oftest er gift med andre etniske kinesere, og som ikke bliver skilt i særlig høj grad, hvorfor de ikke har behov for at få gennemgået spørgsmål angående anskaffelse af bolig. Det de etniske kinesere i stedet har behov for at vide noget om, er arbejdsmarkedet og skattelovgivningen.

Mht. fravalget af gennemgangen af omgangsformer er lærerens forklaring for det første, at hun synes, at det politiske system og historien er vigtigere i forhold til denne gruppe, og for det andet fordi, hun er usikker på, hvad det helt præcist er, hun skal videreformidle inden for dette område. For det tredje mener hun, at det er de færreste etniske kinesere, som nogensinde vil komme til f.eks. et dansk middagsselskab, hvorfor en gennemgang af normer og værdier inden for dette felt vil være overflødig. Underviserens forforståelse af etniske kinesere er således også, at de ikke i særlig høj grad vil komme i kontakt med etniske danskere, og at de oftest bevæger sig inden for egne cirkler, og hendes forforståelse kommer ydermere til udtryk her:

"Jeg har indtryk af, at de klarer sig. Men de klarer sig jo netop godt, vil jeg også mene i en eller anden form for subkultur. Altså man kan jo godt stille spørgsmålstegn ved, hvor integrerede de er i den forstand at, hvor ser du en kinesisk, dansk-kinesisk IT-ekspert, altså ser vi nogen dansk-kinesisk sagsbehandlere, skolelærere? Jeg kender én, men han er "halv kineser", altså blandingsægteskab. Men der er langt imellem dem i vores etniske danske institutionsverden. En kinesisk pædagog har jeg heller aldrig set nogen steder. Så der kunne man jo godt måske spørge sig selv om ikke, de klarer sig, fordi de arbejder på de kinesiske restauranter og i de kinesiske griller".

Hun fortsætter senere:

"Hvor henter de deres ægtefæller? Nu kunne jeg se på det hold her, jeg spurgte jo netop med vilje om, de var gift med danskere, eller om de var gift med kinesere, og jeg tror nok, at mange af dem faktisk var gift med danskere. Men når vi siger danskere, så kan det altså også godt have været kinesere med dansk statsborgerskab".

"...jeg har indtryk af [at], overvejende gifter kinesere sig også med kinesere".

"...ligesom pakistanerne stadigvæk gifter sig med pakistanerne, og tyrkerne gifter sig med tyrkerne, altså der er min fornemmelse nok, at mønsteret er lidt det samme".

Underviserens forforståelse af etniske kinesere er således, at de i en eller anden forstand overvejende færdes i netværk med andre etniske kinesere, og at de i høj grad kun kommer i disse miljøer. Desuden er det lærerens indtryk, at holdet ikke adskilte sig fra andre kinesiske hold mht. behov, interesse og spørgsmål i undervisningsforløbet, og i et tidligere gengivet citat siger hun, at det efter hendes og kollegernes erfaring er nationaliteten, der er det udslagsgivende for forskellene i spørgsmål og behov.

På kurset var modulerne "Kend din by" og "Integration" også udeladt, og jeg fik desværre ikke direkte spurgt i interviewet om årsagen til fravalget. Men ud fra lærerens andre udtalelser vil jeg antage, at det igen var et prioriteringsspørgsmål, og at hun derfor

fandt de andre emner vigtigere. Desuden giver hun udtryk for, at de etniske kinesere i forbindelse med integration klarer sig godt på trods af, at hun mener, der kan stilles spørgsmålstegn ved, hvorvidt de integrerer sig, når de ikke rigtig blander sig med "os", men holder sig inden for egne netværk. Men samtidig siger hun i interviewet, at begrebet integration kan diskuteres, og hun vil derfor ikke tage direkte stilling til etniske kineseres integrationsstatus i Danmark.

På baggrund af ovennævnte temaer og emner mener jeg dermed, at der overordnet konstrueres et billede af Danmark som værende et demokratisk land med frihed, lighed, og solidaritet. Der er desuden en overordnet diskursiv konstruktion af etniske kinesere som værende meget flittige og arbejdsomme, at de har behov for viden om demokrati, og at de nærmest udelukkende bevæger sig inden for etniske kinesiske miljøer, men at de ellers klarer sig godt i det danske samfund.

7. Opsamling og diskussion.

Underviseren udelader således at tale om omgangsformer, og begrundet det med prioritering og egen usikkerhed omkring, hvad det helt præcist er, der skal videreformidles. Paradokset med at noget undefinerbart på en eller anden måde skal defineres for at blive videreformidlet, løser læreren dermed ved at udelade det, og undgår på den måde at definere og italesætte noget undefinerbart. Samtidig italesætter og definerer underviseren ikke direkte kulturbegrebet inden for et statisk eller dynamisk paradigme i forbindelse med introduktionen til det danske samfund mht. omgangsformer. På den ene side synes hun ikke, at det er muligt at tale om normer og værdier, fordi det ikke er en entydig størrelse, hvilket her vidner om en dynamisk forståelse af kultur. Men på den anden side giver hun flere gange udtryk for i interviewet, at det er på baggrund af, at det er et etnisk kinesisk hold, at hun har foretaget forskellige valg og fravalg mht. undervisningsplan og indhold i kursusforløbet. Hun mener desuden med udgangspunkt i egne og kollegers erfaringer, at det er nationaliteten, der er det afgørende for holdenes forskellige behov, interesser og spørgsmål på kurset, og når hun omtaler de forskellige kursister, omtales de også som en gruppe med nogle fælles, generelle træk og karakteristika. Det er dermed det statiske kulturbegreb, som kommer til udtryk i disse udtalelser.

Underviserens udsagn i forbindelse med interviewet vidner hermed om, at hun på den ene side har en dynamisk opfattelse af kultur, når det drejer sig om normer og værdier mht. omgangsformer, og på den anden side tænker hun inden for det statiske paradigme, når det omhandler det mere overordnede niveau af normer og værdier i forbindelse med samfundets opbygning, funktion, og baggrund. Jeg mener derfor, at læreren i en eller anden forstand indirekte taler inden for det statiske paradigme, når hun vælger at tale om samfundsforholdene, rettigheder og pligter, historien og det politiske system.

For det første mener jeg, at hun på baggrund af sine argumentationer i forbindelse med hendes valg af temaer og emner på kurset, foretager sine valg med udgangspunkt i det statiske kulturbegreb. Dette skal ses i lyset af, at hun efter eget udsagn tilrettelægger kurset ud fra hendes forforståelse af etniske kinesere. For det andet mener jeg, at der på baggrund af hendes fortælling om det danske samfund og historie bliver talt inden for et statisk paradigme. Dette skyldes, at hun i sin fremlæggelse af historien og samfundsforholdene i Danmark, fortæller om, hvordan tingene forholder sig, men denne fortælling vil altid finde sted inden for en eller anden form for diskurs, og måden hvorpå læreren vælger at tegne billedet af Danmark, er medvirkende til at konstruere et lidt for unuanceret billede, hvilket jeg vil komme nærmere ind på senere. Essensen her er blot at pointere, at underviseren ved sin fortælling om det danske samfund efter min mening taler inden for det statiske paradigme, da hun ikke får tegnet et særligt komplekst billede af Danmark, men måske nærmere konstruerer et idealbillede.

I forbindelse med mine observationer af kursusforløbet fravælger læreren som sagt at tale om omgangsformer, og i stedet lægger hun vægt på samfundsopbygning, historie, rettigheder og pligter samt det politiske system. Overordnet er jeg sådan set enig i lærerens dispositioner, valg og fravalg, og jeg kan se god grund til at fortælle om det politiske system, historie, love mv. Dette skyldes, at jeg som udgangspunkt finder, at

det er en fordel for nye medborgere i Danmark at få et indblik i disse forskellige forhold for på den måde at få en større forståelse og bedre evne til at handle inden for systemets rammer. På den måde gives der i det mindste en lille mulighed for at kunne stræbe efter at begå sig på lige fod med etniske danskere. Det kan dog diskuteres om, lige præcis de informationer om det politiske system, samfundet og mulighederne i øvrigt, som underviseren vælger at trække frem, egentlig er de mest relevante for at kunne navigere bedst muligt i det danske samfund. Men overordnet kan jeg se god fornuft i underviserens valg og fravalg af temaer og emner. Det skal dog pointeres, at jeg er yderst bevidst om, at jeg i meget høj grad selv er en del af hele den diskursive fortælling om Danmark, da jeg er vokset op med den, og på den måde er blevet socialiseret ind i den. Det er derfor meget muligt, at jeg er mere eller mindre blind over for forskellige kritikpunkter, der kunne stilles til konstrueringen af det danske samfundsbillede. Det er således svært at afgøre, da jeg selv er så stor en del af diskursen. Men fra den udenforstående position som jeg prøver at antage i forbindelse med min vurdering af temaer og emner i kursusforløbet, mener jeg, at der inden for den tidsramme der er givet til kurset, bliver gennemgået relevante og betydningsfulde emner med henblik på at give kursisterne den størst mulige forståelse for og evne til at gebærde sig i det danske samfund.

Mht. indholdet af det kursus jeg observerede, kan nuanceringen af temaer og emner dog diskuteres, og jeg vil derfor kommentere en række af de temaer, der blev gennemgået, hvilket også kan belyse nogle af de problematikker, der må være ved enhver form for formidling og udvælgelse af emner i forbindelse med et samfundsforståelseskursus.

En af de ting som blev trukket frem i undervisningen, var at politiets vigtigste opgave, er at hjælpe og sørge for, at den enkeltes rettigheder bliver opretholdt. Der blev tegnet et billede af politiet som borgerens hjælper, og som retfærdig og hjælpsom ordensmagt. Det kan der være en god pointe i, og på den ene side vil jeg ikke tilbagevise dette, men på den anden side er det måske en lidt unuanceret konstruktion af politiet.

Lars Holmberg har lavet en undersøgelse af politiets arbejdsmetoder, hvor han fra efteråret 1996 til først på sommeren 1997 deltog i politiets arbejde på gadeplan⁴⁸. På baggrund af det kunne han udlede følgende tendenser. For det første forskelsbehandler politiet i deres konkrete skøn af, hvem de stopper og gerne vil tale med, og her er udlændinge og danskere med anden etnisk baggrund end dansk nogle af dem, der mistænkeliggøres og oftest bliver udpeget og stoppet⁴⁹. For det andet hersker der også en uskreven regel hos betjentene om, hvordan den enkelte skal opføre sig, for derved at nøjes med en mundtlig påtale, og dermed undgå at få udstedt en bøde, eller blive taget med på politistationen⁵⁰. Denne meget korte omtale af Holmbergs arbejde er selvfølgelig på ingen måde særlig uddybende eller nuanceret, men formålet er blot at fortælle, at der er lavet en undersøgelse af politiets arbejdsmetoder, som vidner om en lidt anden virkelighed, end den der tegnes ved kun at fortælle om politiets rolle som borgerens hjælper. Det kommer således lidt an på, hvem borgeren er, og om vedkommende lever op til politifolkenes implicite krav om god opførsel i den konkrete situation, hvor borgeren er blevet stoppet af politiet.

---

⁴⁸ Holmberg, s. 26.

⁴⁹ Holmberg, s. 224 og 225.

⁵⁰ Holmberg, s. 90, 91, 92 og 94.

På den ene side er der selvfølgelig ingen grund til, at politiet bliver fremstillet fra en negativ vinkel, men på den anden side mener jeg godt, at fremstillingen kan blive gjort lidt mere nuanceret uden, at kursisterne dermed får et skræmmebillede af ordensmagten, og jeg mener i hvert tilfælde, at det er yderst vigtigt, at læreren i det mindste er bevidst om nuanceringen og det billede, som vedkommende vælger at konstruere af politiet.

Et par andre vigtige nøgleord på kurset var bl.a frihed og lighed. Det blev f.eks fremhævet, at der er religionsfrihed, og at alle har lige adgang til forskellige jobs. Hvad angår religionsfriheden er der ikke noget at sige til det, da det er et faktum, og at der ikke er nogen, der kan forfølges eller arresteres pga. deres religiøse overbevisning, med mindre den er en trussel mod staten eller på anden vis i strid med Grundloven. Men jeg mener alligevel, at formen for frihed kan diskuteres, fordi muslimer i mange sammenhænge udsættes for diskrimination af forskellig art. De er bl.a for det første blevet problematiseret og omtalt med meget racistiske toner i den nylige valgkamp, og den etniske danske majoritet har debateret om denne befolkningsgruppe som om, det var andenrangsborgere og som om, de på ingen måde hører til i Danmark på trods af, at mange medlemmer af denne minoritet har permanent opholdstilladelse i landet, eller er født og opvokset her⁵¹. For det andet har der været en række racistiske overfald efter terrorangrebet d. 11. september⁵², og for det tredje har der været en serie sager af arbejdspladsers diskrimination af kvinder med tørklæde⁵³. Det kan derfor godt være, at der officielt set er religionsfrihed i Danmark, men i praksis bliver den muslimske minoritet ofte udsat for diskrimination af den ene eller den anden art pga. deres religion, og denne del af virkeligheden mener jeg også hører med til konstruktionen af billedet af det danske samfund. Jeg er derfor enig med underviseren i at vælge at fortælle om religionsfriheden, men samtidig mener jeg, at det er vigtigt også at fortælle om de negative sider i Danmark. På den måde er der igen tale om en lidt mere nuanceret fremstilling af forholdene, og kursisterne bliver måske også forskånet for en stor overraskelse, og en mulig skuffelse, og mistillid til de øvrige informationer, de har fået på kurset, hvis de fra starten bliver bekendtgjort med en mere nuanceret fortælling om Danmark. Det er igen ikke et spørgsmål om, at kursisterne skal lade sig skræmme til f.eks at undgå at bekende sig til islam, men udelukkende for at få endnu en flig af virkeligheden med, som dermed viser kompleksiteten i samfundet og ikke idealbilledet.

I forbindelse med lighedsbegrebet og underviserens påpegning af at alle har lige adgang til de forskellige jobs, viser realiteterne endnu noget andet. Ifølge en pjece udarbejdet af Dansk Flygtningehjælp og Mellemløst Samvirke var 11,1 % af arbejdsstyrken af etniske minoriteter ledige pr. 1. januar 2000. I sammenligning var kun 3,2 % af de etniske danskere arbejdsløse. Der er således enorm forskel på de to gruppers deltagelse på arbejdsmarkedet, men der er forskellige faktorer, som gør sig gældende, og det drejer sig derfor ikke udelukkende om modvilje og diskrimination. Men på den anden side er der ca. 3000 højtuddannede etniske minoriteter, som er uden arbejde, og samtidig er der en del højtuddannede, der kører taxa, eller har ufaglært arbejde i hotel- og restaurationsbranchen. Desuden er andelen af de etniske minoriteter i høj grad underrepræsenteret på de offentlige arbejdspladser⁵⁴. Dette viser, at det er svært for udlændinge og danskere

---

⁵¹ Madsen In: Nyhedsbrev om etniske minoriteter nr. 9, s. 2 og 3.

⁵² Al-Hababbeh In: Nyhedsbrev om etniske minoriteter nr. 10, s. 5.

⁵³ Al-Hababbeh In: Nyhedsbrev om etniske minoriteter nr. 10, s. 7.

⁵⁴ Fakta om flygtninge, indvandrere og deres efterkommere i Danmark 2001, s. 24 og 25.

med anden etnisk baggrund end dansk dels at komme ind på det danske arbejdsmarked, og dels at få arbejde der svarer til deres kvalifikationer. Der er på baggrund af ovenstående derfor ikke ligefrem tale om, at alle har lige adgang til de forskellige arbejdsstillinger, og etniske minoriteter møder således forskellige barrierer, når de søger arbejde.

Jeg mener derfor, at underviseren igen tegner et lidt misvisende billede af Danmark, og at det vil være mere virkelighedssvarende også at fortælle om nogle af de barrierer, som de med stor sandsynlighed vil komme til at møde på arbejdsmarkedet. Dette skal ikke ske med henblik på at tage modet fra kursisterne, men for at forberede dem på, hvad der muligvis kan vente dem af forskellige forhindringer, og dermed ruste dem til at de med stor sandsynlighed skal kæmpe for at få et godt job, som de, hvis de har kvalifikationer i orden, har lige så stor ret til at få som alle andre jobansøgere. Pointen er igen, som jeg ser det, at prøve at vise kompleksiteten i det danske samfund og ikke idealbilledet, hvor alle har lige adgang til alle stillinger. På den måde bliver kursisterne gjort bevidste om nogle af de underliggende strukturer, der også gør sig gældende, og dermed bliver de måske bedre rustet til at komme i betragtning til et arbejde, hvis de er bekendt med de skjulte faktorer, der også spiller ind. Det må til enhver tid være bedre at kende hele sættet af spilleregler end blot en del af dem.

En sidste kritik der kan rejses, kan være den manglende fremhævelse af, hvad kursisterne kan gøre for i højere grad at komme i kontakt med etniske danskere og skabe nogle netværk med folk fra majoriteten. På kurset synes jeg, at der på en eller anden måde først og fremmest blev taget udgangspunkt i den forforståelse af, at kursisterne kun bevæger sig inden for egne etniske cirkler. Der blev således ikke lagt betydelig vægt på at fortælle om foreninger og sportsgrene eller andre netværk, hvorigennem det vil være en anledning til at møde og komme i kontakt med etniske danskere. Det blev ganske kort nævnt, at etniske danskere bl.a møder hinanden der, men jeg mener, at der sagtens kunne være blevet sat mere fokus på dette område for at vise, at det er i den forbindelse, at det på mange måder er nemmest at komme i kontakt med etniske danskere. Ved ikke at fremhæve denne mulighed i særlig høj grad fastholdes kursisterne måske i deres egne cirkler, da de ikke bliver gjort opmærksomme på andre måder at skabe netværk på. Desuden mener jeg, det er vigtigt for den gensidige forståelse, at folk med forskellig etnisk baggrund mødes i forskellige former for samvær, så der på den måde bliver dannet grobund for et fællesskab og en inklusion i samfundet.

Underviseren bør således i højere grad prøve at vise kompleksiteten i det danske samfundsbillede, og dermed vil vedkommende også i større udstrækning gøre brug af den dynamiske kulturopfattelse, som rummer en større nuancering og et mere virkelighedsnært billede. Men overordnet mener jeg som sagt, at lærerens valg af emner og temaer er fornuftige, men samtidig er det vigtigt at huske, at jeg på mange måder deler samme forforståelse som underviseren mht. synet på, hvad der er vigtigt at inddrage i et samfundsforståelseskursus, idet vi begge er en del af det danske samfund og den dominerende diskurs.

Mht. omgangsformer kan jeg således godt forstå lærerens prioriteringer og fravalg til fordel for de andre ting, som hun derimod gennemgår på kurset. Men argumentationen

for at hun udelader omgangsformerne på kurset, er udover bevidst fravalg og usikkerhed også, at hun ikke mener, at der dels er større sandsynlighed for, at etniske kinesere på noget tidspunkt vil få brug for denne viden, da de efter hendes mening holder sig til eget miljø og cirkel, og dels at de mht. til det hun kalder håndfaste omgangsformer, allerede gebærder sig i overensstemmelse med normerne her. Læreren har således en forforståelse af etniske kinesere, og det er den, som er bestemmende for sammensætningen af kurset. Hun taler selvfølgelig også med kursisterne om, hvad de har interesse i at høre, og forholder sig til det, men som udgangspunkt er det hendes forforståelse, der er det retningsgivende, og det er der både fordele og ulemper ved.

Fordelen er at underviseren på den måde, prøver at tilpasse og sammensætte kurset, så det er relevant, og mere eller mindre præcist passer til den gruppe kursister, som hun skal undervise. Ulempen er at læreren, er nødt til at gribe fat i sin forforståelse, som her er generaliserende, og som skærer en hel gruppe over én kam. Jeg mener, at det altid er nødvendigt i en eller anden forstand at foretage en kategorisering for at kunne forstå eller forklare verden, men kategoriseringen er ikke entydig, og kan derfor gøres på flere måder, som dermed kan få forskellige betydninger og konsekvenser.

På samme tid er der stor risiko for at glemme heterogeniteten i en gruppe og dermed også de forskellige behov og interesser, individerne måtte have, når en hel samling mennesker med samme nationalitet, som udgangspunkt omtales som en gruppe med fælles træk. Men måske er der her dybest set tale om et paradoks, fordi det på den ene side er nødvendigt at generalisere på en eller anden måde forud for kursets tilrettelæggelse, og på den anden side ikke er muligt at generalisere uden at se bort fra forskellene, som ikke er uden betydning. Jeg er dog klar over, at underviseren i interviewet gav udtryk for, at hun er meget fleksibel og opmærksom på ændringer, som hun under kursusforløbet muligvis er nødt til at foretage, fordi det viser sig, at hendes forforståelse ikke stemmer overens med holdets forudsætninger, viden og behov. Denne indstilling og evne kan måske på den måde være med til at opveje en eventuel forkert forforståelse og undervisningsplanlægning.

Men der vil dog alligevel altid være tale om en form for magt i Foucaultsk forstand, fordi det i sidste ende er underviseren, der bestemmer, hvad kursisterne skal høre noget om. Læreren betegner det selv som ”forkyndelse”, og hun mener, at det kurset i høj grad skal bruges til, er at forkynde nogle ting om det danske samfund, som hun finder absolut nødvendige og vigtige at vide for kursisterne. Da det er læreren, der har det store overblik og viden om disse ting i forhold til kursisterne, finder jeg lærerens mening meget fornuftig, men der er igen en chance for, at udvælgelsen af emner og temaer sker på baggrund af et fortegnet billede og konstruktion af de pågældende kursister.

Et problem der også kan rejses mht. generaliseringen og forforståelsen kan henvises til den erfaringsbaserede viden og forståelse, som lærerne har og gør brug af. I interviewet giver underviseren udtryk for, at det er lærernes egne indtryk og erfaringer bl.a fra deres arbejde, som ligger til grund for planlægningen af undervisningsforløbet. På den ene side kan der ikke ses bort fra, at lærerne selvfølgelig på baggrund af deres arbejde får en viden og indsigt, og at de dermed kan uddrage nogle erfaringer og indtryk af de forskellige grupper af kursister. Men på den anden side mener jeg, at der også kan stilles

spørgsmål ved de indtryk og erfaringer, som lærerne husker, og lægger til grund for deres undervisning.

Erfaringerne er på den ene side rigtige, men på den anden side er de ikke formaliserede eller på anden måde videnskabeliggjort. Spørgsmålet er således, om disse erfaringer ikke hurtigt kan blive til en slags selvfølgelig hverdagsviden, som bliver taget for givet, og som der ikke bliver stillet spørgsmål ved, eller reflekteret videre over. Det kan dermed resultere i, at en gruppe bliver sat i en form for bås, og at de mødes på en bestemt måde, samt får gennemgået nogle temaer og emner, der er medvirkende til at fastholde dem i den position og bås, som de først er blevet sat i. Det kan f.eks dreje sig om gennemgangen af arbejds- og uddannelsesmulighederne. Hvis der hele tiden henvises til de lavtlønnede jobs og kortere uddannelser, kan kursisterne få det indtryk, at det kun er de ting, der udgør mulighederne for dem, og at det ikke rigtig kan betale sig at prøve at stræbe højere, og på den måde kan de blive fastholdt i en socialt dårligere position, og der kan således være tale om en selvopfyldende profeti eller Rosenthal-effekt.

En anden ting kunne være underviserens fravalg af et emne, som også i en eller anden udstrækning kan have betydning for kursisternes situation og billede af det danske samfund. Læreren fortalte f.eks i interviewet, at hun mht. kineserne ikke gennemgik, hvordan mulighederne er for at skaffe sig en bolig, men at hun på et kursus med thaikvinder i særdeleshed lagde vægt på dette emne. Det skal ses i lyset af, at thaikvindernes dagsorden ifølge underviseren først og fremmest er at blive skilt fra, som hun siger: *"den idiotiske danske mand, som de nu har hægtet sig på ude i Thailand"*, og derefter handler det om at finde et sted at bo. Hvorimod det ikke er det samme indtryk, der gør sig gældende for etniske kinesere, fordi lærerens billede her er, at etniske kinesere gifter sig med etniske kinesere, og at der ikke er særlige problemer i det.

Denne forforståelse mener jeg, er meget udbredt hos folk generelt, men jeg har ikke indtryk af, at læreren rent faktisk har statistisk belæg for, at skilsmisseprocenten er højere blandt thaikvinder, som er gift med etniske danske mænd i forhold til etniske kineseres ægteskaber. Valg og fravalg af emner baseres dermed som tidligere nævnt på en form for indtryk, som ikke er formaliserede, og helt overordnet er boligsituationen vel egentlig relevant for alle, fordi alle uanset nationalitet har brug for et sted at bo. Jeg mener derfor, at valg og fravalg af emner mht. relevansen for en bestemt gruppe kursister kan diskuteres, og der er som sagt tale om en mulig faldgrube, fordi det er læreren, der overordnet set tilrettelægger kurset. Det er dermed ikke til at sige, om de etniske kinesere ville have sagt "nej", hvis det var blevet tilbudt dem at gennemgå boligsituationen. De ville måske have fundet det yderst relevant.

Hvis undervisernes forforståelse og erfaringsbaserede viden i højere grad skulle formaliseres, ville det være nødvendigt med en udarbejdelse af noget undervisningsmateriale baseret på en større research. Men i den forbindelse ser jeg endnu et paradoks. Spørgsmålet er, om det kan lade sig gøre at lave en gennemgående research af de forskellige grupper af kursister og deres behov og interesser uden at komme til at generalisere. En sådan generalisering vil jo netop være i strid med den dynamiske opfattelse af kulturer. Men jeg mener, at det på en eller anden måde er nødvendigt at definere noget for at kunne udarbejde en form for undervisningsmateriale, og problemet

er derfor, at det der ifølge den dynamiske kulturopfattelse er undefinerbart, i praksis mht. formidling og undervisning er nødt til at blive defineret.

Men samtidig er der vel også tale om en indirekte form for definition, når lærerne planlægger et undervisningsforløb ud fra egne erfaringer og indtryk. Det er i den forbindelse bare ikke formaliseret, og der mener jeg, at det på trods af paradokset mht. definitionen er langt bedre at udarbejde noget materiale, som er funderet i en formaliseret og videnskabeliggjort viden. På den måde undgås en ureflekteret hverdagsviden, og en erfaringsbaseret viden som underviserne deler, er enige om, og har til fælles, men som de måske ikke længere stiller spørgsmålstegn ved, og ikke forholder sig kritisk til. Jeg siger ikke, at det er sådan, det forholder sig på sprogskolen Kigkurren, men jeg mener blot, at der gennemgående er en risiko for, at forforståelsen bliver funderet i nogle indtryk og erfaringer, som udmønter sig i et fortegnet billede, af hvem kursisterne er, hvad de har behov for at vide, og hvad der således er nødvendigt at forkynde.

Jeg mener derfor, at der på baggrund af den meget løst definerede bekendtgørelse og undervisningsvejledning mangler en klarere retningslinje og mere specifik definition af, hvad et kursus i samfundsforståelse helt præcist skal indeholde. Den meget diffuse bekendtgørelse og undervisningsvejledning ser jeg som udtryk for, at der grundlæggende er tale om en usikkerhed omkring ordlyden og indholdet af kurset, fordi det omhandler et område, der er så svært at definere og få greb om. Det kan derfor resultere i, som jeg ser det, en række meget forskellige kursusforløb, der afhænger af den underviser det enkelte hold har, og hvor undervisningsplanlægningen er baseret på den enkelte lærers egen forforståelse af en gruppe med samme nationalitet.

Det er derfor efter min vurdering mere hensigtsmæssigt at præcisere bekendtgørelse og vejledning i langt højere grad, end det her er tilfældet, og en sådan revidering fordrer som sagt en uddybende research. Men jeg mener, det er nødvendigt for at skabe en større stringens og sammenhæng i kursusforløbene landet over. Kurserne skal dog stadig i høj grad tilpasses det enkelte holds ønsker, men for at formalisere undervisernes forforståelse af de forskellige grupper, vil det efter min mening være mere formålstjenligt at have noget materiale, der har sit udgangspunkt i nogle videnskabelige undersøgelser.

Mht. min mening om nødvendigheden af større stringens og sammenhæng mener jeg, at der på baggrund af manglende definition og en mere præcis retningslinje er chance for, at lærerne generelt planlægger et kursusforløb, uden at de rigtig er klar over, hvad de egentlig laver, og at der på den måde heller ikke er noget egentligt overordnet overblik over, hvad der foregår i undervisningen på et samfundsforståelseskursus. Jeg går ud fra at de andre skoler landet over, som afholder kurserne, ligesom Kigkurren har udarbejdet deres egen undervisningsmanual. Men også der formoder jeg, at udarbejdelsen beror på skøn og uformaliserede vurderinger af, hvad den enkelte skole anser for vigtig viden for at imødesee den meget løst definerede bekendtgørelse og undervisningsvejledning. Der foregår derfor med meget stor sandsynlighed mange vidt forskellige og mere eller mindre gode kursusforløb på de forskellige skoler.

Da temaet vedrørende omgangsformer, normer og værdier havde min særlige interesse vil jeg lige kort komme ind på det igen. Siden underviseren og tilsyneladende mange af hendes kolleger nedprioriterede dette emne, dels pga. de fandt andre oplysninger vigtigere men også dels pga. usikkerhed omkring det, mener jeg, at det ville være en god idé også her at udarbejde nogle klare retningslinjer og undervisningsmateriale, som er baseret på formaliseret viden. Jeg er enig med læreren i, at der på den ene side er tale om udefinerbare omgangsformer, og at der på den anden side også findes mere håndfaste normer og værdier, der gælder alle uanset social og etnisk baggrund. De sidstnævnte former for praksis, burde sættes sammen i et materiale, så de kan videreformidles på ordentlig vis og med fundament i en større videnskabelig undersøgelse. I det hele taget bør hele dette meget komplekse felt med alle varianter af omgangsformer, definerbare som udefinerbare, belyses og undersøges i højere grad med henblik på at udarbejde noget undervisningsmateriale, der gør rede for konsekvenserne ved at tale inden for det statiske og det dynamiske paradigme. Det sikres dermed i højere grad, at underviserne generelt bevidstgøres om denne problematik, og derved formindskes risikoen for, at nogle lærere kommer til at stå og videreformidle nogle udefinerbare normer og værdier, som på en eller anden måde italesætter kulturbegrebet inden for den statiske opfattelse.

En helt anden diskutabel faktor er spørgsmålet om, det overhovedet er meningsfuldt at sende kursister afsted på et samfundsforståelseskursus. Men her vil jeg mene, at det grundlæggende afhænger af selve kursusindholdet, og der er det svært at foretage en egentlig vurdering, idet bekendtgørelse og vejledning for det første er så løse og diffuse. For det andet mener jeg, at en vurdering heraf ville kræve en mere omfattende undersøgelse af, hvad der helt præcist foregår ude i de forskellige klasselokaler for at se, hvordan bekendtgørelse og undervisningsvejledning bliver udmøntet i praksis.

Men hvis jeg dog alligevel skulle foretage en forsigtig vurdering heraf, vil jeg mene, at det giver god mening at lave et introducerende undervisningsforløb med det formål at give nyankomne flygtninge og indvandrere en første forståelse og indsigt i, hvordan det danske samfund hænger sammen og fungerer. Det skyldes, at det uanset hvor den enkelte kommer fra, efter min mening, altid er en god ting at vide lidt om samfundsforholdene i det land, hvori vedkommende skal opholde sig på kortere eller længere sigt. På den baggrund er det nemmere at navigere i det pågældende samfund, og dermed også i højere grad gøre brug af de forskellige muligheder der er. Samtidig får kursisterne tilbudt kurset som noget af det første, når de kommer til Danmark, og det sker således på et tidspunkt, hvor de endnu ikke kan mestre det danske sprog i særlig stor udtrækning. Undervisningsforløbet bliver derfor ikke afholdt på dansk men på et sprog, som kursisterne er fortrolige med. Hvis kurset skulle foregå på dansk, ville det betyde, at kursisterne er nødt til at vente med at få kurset til et meget senere tidspunkt, hvor deres danskundskaber er blevet bedre, og selv da er det ikke sikkert, at de ville få det fulde udbytte af kurset pga., der stadig kan være eventuelle sproglige barrierer. Desuden er det efter min vurdering mere hensigtsmæssigt, at give flygtninge og indvandrere muligheden for at følge kurset så hurtigt som muligt efter deres ankomst til Danmark, hvilket også er målet og meningen med kurset, som det forholder sig nu. Grunden til at jeg mener, det er bedst at afholde kurset på et så tidligt tidspunkt som muligt, er dels, at det dermed kan fungere som en hjælp til at få et overblik over de muligheder, der er i det danske samfund, og dels at det kan give en fornemmelse og

indsigt i samfundsforholdene og systemet. Kursisterne kan dermed hurtigst gøre brug af de potentialer, der er i samfundet, og derved også hurtigst få chance for at komme til at deltage på lige fod med andre borgere i Danmark.

Men for at kurset skal have sin berettigelse er det ikke ligegyldigt, hvad det indeholder, og her mener jeg helt klart, at bekendtgørelse og undervisningsvejledning, som jeg også tidligere har været inde på, skal gøres mere klar og præcis. Der er desuden ingen mening i at bruge tid på omgangsformer, med mindre det drejer sig om de håndfaste, og det er dermed vigtigt at gøre klart, at kurset skal omhandle klare fakta, rettigheder, muligheder, informationer om det politiske system mv. Men det er ikke helt uproblematisk og ligetil, og der mangler, som jeg også før har nævnt, en større kortlægning og undersøgelse af, hvad kurset mere præcist skal indeholde, og hvordan det skal formidles alt efter hvilken gruppe kursister, der følger kurset. Men pointen er blot her, at understrege at kurset således ikke skal dreje sig om en form for socialisering ind i det danske samfund mht. normer, værdier og kultur i form af takt og tone. Det mener jeg vil være meget svært uden at italesætte det statiske kulturbegreb, og det har, som jeg har været inde på tidligere, en række uheldige konsekvenser. Jeg mener desuden ikke, at disse ting kan læres på skolebænken i en undervisningssituation, men at det i højere grad drejer sig om en indfølgelse til at kunne bære sig på hensigtsmæssig vis i forskellige situationer. Der er derudover tale om en form for socialisering, som sker på flere forskellige niveauer og i varierende situationer. Men hele denne diskussion vil jeg ikke komme nærmere ind på her, da det ligger udenfor denne opgaves område.

Nu har jeg været inde på en række overvejelser og kritikpunkter, som jeg mener, er vigtige at medtænke, når et kursus i samfundsforståelse skal planlægges og udføres, og det er som sagt ikke en helt uproblematisk og ukompliceret sag. Jeg vil dog først og fremmest understrege, at jeg langt hen ad vejen kan se det fornuftige i underviserens dispositioner og argumentationer for valg og fravalg, og at det kursus som jeg observerede, generelt inden for de rammer der er givet, efter min vurdering forløb hensigtsmæssigt. Men samtidig er det vigtigt at huske, at både underviseren og jeg i høj grad er en del af den samme diskurs, hvad angår fortællingen om Danmark.

Men overordnet mener jeg dog, at det er nødvendigt at gøre bekendtgørelse og undervisningsvejledning mere klar og præcis. Desuden gælder det om med afsæt i en formalisering og videnskabeliggjorthed for det første at få kortlagt og undersøgt lærernes forforståelse og erfaringsbaserede viden og indtryk. For det andet drejer det sig om at undersøge de forskellige kursisters behov med henblik på at udarbejde noget undervisningsmateriale, selvom der inden for den ramme er et indbygget paradoks. Og for det tredje handler det om, at udarbejde materiale, der omhandler normer, værdier og omgangsformer på en måde, så underviserne dels bliver bevidstgjort om konsekvensen ved at tale inden for et statisk paradigme, dels bliver opmærksomme på det meget undefinerbare område, og dels får belyst de håndfaste normer og værdier. På baggrund af ovennævnte punkter mener jeg således, at en stor del af usikkerheden, diffusiteten og uformaliseringen vil forsvinde og dermed gøre kurserne bedre. Samtidig er det vigtigt at, lærerne tegner og konstruerer et nuanceret billede af Danmark, og derved viser kompleksiteten i det danske samfund frem for idealbilledet. Dette skal ses i lyset af, at

jeg mener, kursisterne må have lettere ved at begå sig, når de kender til hele sættet af spilleregler end blot en del af dem.

8. Refleksioner over metode og tilgang.

Jeg er klar over, at den vinkel og optik som jeg har set ud fra, samt de ting jeg har trukket ud af mine observationer og interview også kunne have været anderledes, og at resultatet og konklusionen dermed også ville have udmøntet sig på en anden måde, hvis der var blevet valgt nogle andre fokuspunkter og en anden optik. På samme tid er der derfor en masse ting, som yderligere ville kunne blive trukket ud af mine data, som jeg ikke er kommet ind på, eller som jeg har valgt at se bort fra pga. mit valg af nogle bestemte fokuspunkter og en nødvendig afgrænsning i mit arbejde.

I forlængelse af denne overvejelse kan der desuden også rejses en kritik mht. selve diskursanalysen, som den kom til at udspille sig i denne opgave. Jeg ville have brugt diskursanalysen pga. forventningen om en italesættelse af kulturbegrebet mht. formidling af omgangsformer i forbindelse med normer, værdier og kulturformer, hvilket jeg stadig mener, at denne metode ville have egnet sig rigtig godt til. Men jeg ville nok ikke have brugt den diskursanalytiske tilgang, hvis jeg havde vidst, hvordan kurset ville forløbe. Det skyldes, at det er brugen af kulturbegrebet i forbindelse med det statiske og det dynamiske paradigme, der interesserer mig, og som jeg synes, har stor betydning, fordi italesættelsen får store sociale konsekvenser alt efter, hvordan begrebet bruges og forstås.

Men diskursanalysen er efter min mening ikke altid lige let og mest hensigtsmæssig at bruge, og mht. den måde hvorpå kurset forløb med dets indhold, ville jeg som sagt have valgt en anden metode, hvis jeg mere præcist havde kendt til kursets sammensætning. Dette begrundes med, at jeg mener, at de ting, som blev formidlet på kurset har fundament i nogle forforståelser og diskursive konstruktioner af, hvordan etniske kinesere i Danmark er, som jeg selv er alt for stor en del af, og som det derfor er svært at sætte sig udenfor. Generelt kan jeg se god fornuft i de valg og overvejelser, som underviseren har gjort sig forud for kurset, men det mener jeg i høj grad, er pga. at, jeg deler samme forforståelse af etniske kinesere som læreren. Jeg er med andre ord selv en del af de diskursive konstruktioner, hvilket gør det sværere at træde ud af feltet og se det hele lidt ovenfra. Det er vigtigt her at pointere, at det aldrig er muligt at befinde sig uden for diskursen, men at forskeren efter min mening kan være indlejret i diskursen i forskellig grad, og der mener jeg således, at jeg i højere grad er en del af den diskurs, som ligger til grund for tilrettelæggelsen af det kursus, som jeg observerede.

Hvis jeg derfor havde vidst, at kulturbegrebet ikke ville blive direkte italesat, ville jeg i stedet f.eks. have gjort brug af en anden indgangsvinkel og undersøge, om kursisterne selv synes, at de fik noget ud af kurset og høre, hvordan de oplevede det, og hvilket billede og forståelse de fik af det danske samfund via kurset og formidlingen. Jeg kunne på den måde have sammenholdt lærerens formål med kursusindholdet og kursistersnes udbytte. Eller jeg kunne undersøge om det billede og den forforståelse som læreren har af de etniske kinesere, og som hun lægger kurset an på, også stemmer overens med, hvordan etniske kinesere rent faktisk er og bærer sig. På den baggrund kunne jeg sammenholde forforståelsen og den diskursive konstruktion af etniske kinesere med en undersøgelse af, om tingene rent faktisk forholder sig på den måde.

Der er desuden andre faktorer, som har spillet ind på mit projekt, og der er en række andre overvejelser og refleksioner omkring udarbejdelsen af opgaven, som jeg mener, også er vigtige at medtage her. Først og fremmest er tidsrammen af stor betydning, og det ville derfor have været mere optimalt, hvis jeg havde haft tid til først at lave et lille pilotprojekt, inden selve arbejdet med opgaven gik i gang. På den måde ville jeg have fået et større indblik i feltet, og jeg ville dermed have haft mulighed for at lave det mest ideelle forskningsdesign fra starten. Jeg er klar over, at det aldrig er til at få fuldstændig greb om virkeligheden og dermed opnå forudsigelighed i bestemt forstand, men et pilotprojekt mener jeg alligevel, ville have givet mig større indsigt i, hvordan kulturbegrebet typisk bliver italesat, eller netop ikke bliver det på et kursus i samfundsforståelse på sprogskolen Kigkurren. Med den viden kunne jeg dermed enten have ændret fokus og tilgang, eller have nået at kontakte andre skoler, som gør mere ud af den del.

En anden tidsmæssig faktor er, at jeg kun har observeret ét hold, og interviewet én lærer, og været på én skole. Det kunne have været interessant at sammenligne skoler, hold og undervisere, og det ville have givet en langt større indsigt og nuance i, hvordan et kursus i samfundsforståelse bliver grebet an. Det ville desuden sandsynligvis have været muligt at drage nogle bestemte mønstre og træk ud af lærernes tilgang til kurset og kursisterne, hvilket kunne have været interessant og mere dybdegående. Mine empiriske data rækker således ikke til generaliseringer eller gennemgående karakteristika, men kan måske bruges som et meget lille fingerpeg om, hvordan et samfundsforståelseskursus f.eks bliver udformet, og hvad der bl.a ligger til grund herfor.

En anden ulempe ved mit arbejde har været, at jeg pga. vanskelighederne ved at få lov til at optage undervisningen på bånd, var nødt til meget præcist at fortælle underviseren, hvad mit projekt gik ud på. Det har måske påvirket lærerens tilrettelæggelse og planlægning, og hun ville måske have sagt og gjort noget andet, hvis hun ikke var blevet gjort opmærksom på, hvad jeg havde i fokus. Det kan i hvert tilfælde være, at hun var kommet lidt mere ind på de emner, som jeg havde interesse i at undersøge, hvis hun ikke var blevet gjort bevidst om mine fokuspunkter. Samtidig gav hun også i interviewet udtryk for, at hun i undervisningen i dansk kommer mere ind på disse ting, hvilket tyder på, at hun dog på trods af usikkerhed formidler et eller andet. Jeg er godt klar over, at hun også talte om, at fravalget var udtryk for et prioriterings spørgsmål fra hendes side, men jeg mener stadig ikke, at der helt kan ses bort fra en mulig påvirkning fra min beskrivelse af projektet til, at hun valgte helt at udelade at tale om omgangsformer.

Som udgangspunkt havde jeg derfor på intet tidspunkt i sinde præcist at anskueliggøre, hvad mit projekt og mine observationer gik ud på, men omstændighederne taget i betragtning så jeg mig således nødsaget til at fortælle det for at gøre rede for harmløsheden og det ufarlige i projektet af hensyn til kursisterne med henblik på at få lov til at optage undervisningen på bånd. Denne situation er selvfølgelig ikke optimal mht. mine undersøgelser og forsøget på at indfange et kursusforløb i dets mest naturlige og upåvirkede form, og denne bevidstgørelse kan dermed have haft en vis indflydelse på kursusforløbet.

9. Konklusion.

Jeg har nu undersøgt, hvordan en gruppe etniske kinesere introduceres til normer, værdier og kulturformer i Danmark på et kursus i samfundsforståelse, og ud fra min forventning om en videreformidling af omgangs- og kulturformer i en eller anden forstand ville jeg især se på, hvordan kulturbegrebet blev italesat. Men på baggrund af mine observationer kan jeg konkludere, at en direkte italesættelse af kulturbegrebet ikke fandt sted på kurset, og at omgangsformer ikke var et punkt på dagsordenen. Underviseren gik således udenom dette felt, og lagde i stedet vægt på nogle andre emner. Paradokset med at noget så udefinerbart som normer og værdier på en eller anden måde skal defineres for at kunne videreformidles, løste læreren dermed ved helt at udelade at komme ind på det i kursusforløbet.

I stedet lagde læreren vægt på viden om det politiske system, historie, love, rettigheder og muligheder i det danske samfund, og overordnet er jeg enig i lærerens dispositioner. Jeg mener som sagt, at det er vigtigt at opnå viden og indsigt om samfundsforholdene i Danmark ved at trække disse emner ind i et kursusforløb, og på den måde prøve at give flygtninge og indvandrere de bedst mulige vilkår for at kunne begå sig i landet. Ved at trække de nævnte emner og temaer frem konstrueres der dog et billede af Danmark som værende et demokratisk land med frihed, lighed, og solidaritet, og dette billede kan selvfølgelig diskuteres alt efter hvilket sammenligningsgrundlag, der tages udgangspunkt i. Der er dermed på samme tid nogle vigtige punkter i forbindelse med fremlæggelsen og formidlingen af forholdene, hvad angår nuancering og kompleksitet, der er vigtige at medtænke, og samtidig er det vigtigt at understrege, at jeg i høj grad selv er en del af den diskursive fortælling om Danmark, hvilket betyder, at en mere udenforstående måske ikke kan se meningen med lærerens valg af emner og temaer.

På det kursus jeg observerede, synes jeg således, at der var nogle gennemgående temaer, der gjorde sig gældende i forbindelse med de emner, som læreren valgte at hive frem. Jeg har valgt at betegne dem som "Danmarks historie, demokrati og velfærdsstat", "Det politiske system, herunder frihed og lighed", "Individualisme og familie- og boligformer", samt "Rettigheder, krav og pligter". På den ene side kan jeg godt se fornuften i lærerens valg og argumentationen herfor, men på den anden side er det vigtigt at være opmærksom på, at tilrettelæggelsen af et kursusforløb dybest set er funderet i underviserens egen forforståelse af hvem gruppen af kursister er, og hvilke behov de har mht. til "forkyndelsen", som læreren selv betegner det.

Samtidig mener jeg som sagt, at der på baggrund af ovennævnte temaer tegnes og konstrueres et billede af Danmark, der ikke er helt nuanceret. Det drejer sig grundlæggende om den måde hvorpå, underviseren vælger at fortælle om nogle af de forskellige forhold i det danske samfund. Læreren fortæller f.eks ikke helt nuanceret om politiets rolle, religionsfriheden, og ligheden mht. arbejde, hvilket betyder, at læreren indirekte taler inden for den statiske kulturopfattelses paradigme. Jeg mener derfor, det er vigtigt at give et mere nuanceret og dynamisk billede af Danmark, og på den måde vise kompleksiteten i samfundet frem for idealbilledet. For det første er det mere virkelighedsnært, og for det andet mener jeg, at flygtninge og indvandrere er bedre stillet, hvis de også bliver bekendtgjort med de underliggende og skjulte faktorer og

barrierer, der har indflydelse på, hvordan majoriteten møder og modtager dem. Jeg mener dermed, at det må være nemmere at begå sig i et samfund, hvor hele sættet af spilleregler er anskueliggjort, end hvor det kun er en del af reglerne, der er blevet belyst.

Årsagen til en manglende gennemgang af omgangsformer skyldes ifølge underviseren en opprioritering af andre emner, som hun fandt mere vigtige. Desuden mener hun ikke, at der er stor sandsynlighed for, at etniske kinesere vil blive inviteret til f.eks. et middagsselskab hos etniske danskere, og hvad angår de mere håndfaste normer og værdier er lærerens indtryk, at denne gruppe kursister i forvejen handler i overensstemmelse med disse. En anden mulig grund til at læreren fravalgte at tale om omgangsformer, kan være den, at jeg rimelig præcist var nødt til at beskrive, hvad mit projekt gik ud på i forbindelse med diskussionen om en båndoptagelse af undervisningen. På baggrund af det kan det være, at underviseren valgte at udelade dette fokus, da hun på den måde blev bevidstgjort om nogle af de problemer, der kan være ved at tale om det. En yderligere vigtig faktor til at underviseren fravalgte at tale om omgangsformer, skal ses i lyset af, at hun føler sig usikker på, hvad det helt præcist er, hun skal videreformidle inden for dette felt. Læreren påpegede selv det udefinerbare og problematiske i at skulle videreformidle en række normer og værdier, som er flydende og forskellige alt efter hvilket miljø, og hvilke mennesker den enkelte interagerer med. Hun fortalte desuden, at der er flere af hendes kolleger, der heller ikke prioriterer dette felt også pga. usikkerhed omkring det.

Det tyder således på, at der blandt mange undervisere generelt er usikkerhed, hvad angår normer, værdier, omgangs- og kulturformer i Danmark, og at der overordnet set er behov for en mere klar og præcis bekendtgørelse, undervisningsvejledning samt videnskabeligt funderet materiale om dette område. På baggrund af det vil det dermed også være muligt generelt at bevidstgøre underviserne om konsekvenserne af at tale inden for det statiske paradigme, og derved mindske risikoen for at det sker. Desuden vil lærerne også i højere grad blive opmærksomme på et område, der er meget svært at tale om uden at italesætte det statiske kulturbegreb.

Mht. undervisningsmaterialet drejer det sig ikke kun om normer og værdier, men om alt det som bekendtgørelsen og vejledningen kun meget løst beskriver. Der er desuden brug for en formalisering og større undersøgelse af lærernes erfaringsbaserede viden og indtryk for at undgå en situation, hvor der til sidst ikke stilles spørgsmål eller reflekteres over den praksis, der udføres og grundlaget herfor.

10. Bilag.

Bilag 1.

1. Danmark – et historisk og politisk rids.

- Demokrati og styreform. Grundlovens betydning.
- Monarki og folkestyre. Magtens tredeling, folketing, regering og domstole, de politiske partier. Det (amts) kommunale system.
- Opbygningen af velfærdsstaten. Skattesystemet, det sociale system, sundhedsvæsenet. Fra landbrugsland til industrisamfund og informationssamfund. Højkonjunktur i 60'erne, kvinderne kom ud på arbejdsmarkedet. "Gæstearbejdere" – indvandrerstop i 1973.
- Den Europæiske Union.

2. Hverdagsliv i Danmark.

- Befolkning og geografi.
- Familieformer og familieliv.
- Høj materiel levestandard. To indtægter i familien. Sociale forskelle.
- Fra vugge til grav. Religionens betydning. Religiøse og borgerlige ritualer. Familiebegivenheder. Institutioner – fra vuggestue til plejehjem.
- Boligformer. Ejer-, andels, og lejerbolig. Hvordan får man en bolig?
- Fritid. Fritidstilbud. Forenings-Danmark. Hvad laver danskerne om søndagen?
- Omgangsformer. Takt og tone blandt danskerne. "Aftale-Danmark". Hygge.

3. Lær din by at kende.

- Ekskursioner rundt i København efter deltageres behov. F.eks:
- Offentlige transportmidler i København og omegn.
- Forskellige boligkvarterer.
- Cykel safari – det historiske København.
- Kanalrundfart.
- Museumsbesøg.
- Besøg på børneinstitutioner og plejehjem.

4. Arbejde og uddannelse.

- Arbejdsmarkedets udseende. Hvordan tjener vi vores penge? (25% produktive fag, 25% handel, transport, rådgivning, 25% undervisning, sundhed, administration, 25% overførselsindkomst, uddannelsesstøtte, hjemmegående).
- Arbejdsmarkedets organisering. Fag- og arbejdsgiverforeninger, overenskomst, mindsteløn, A-kasser, lønmodtager/selvstændige, skat, arbejdsløshed, AF.
- Arbejdssituationen i København. Hvordan finder man arbejde i Kbh.? Hvilken slags arbejde er ikke så svært at få? Indvandrerne arbejdsituation.
- Skole og uddannelse. Skolesystemet, erhvervsuddannelserne og de videregående uddannelser. Aftenskole. Eftersuddannelser. "Uddannelse for livet". Økonomi i forbindelse med uddannelse. Kan man bruge sin uddannelse i Danmark: Kompetenceafklaring, merit, uddannelsesinstitutionernes krav til danskundskaber.

5. Integration.

- Et nyt land, et nyt liv? Hvad er integration? Egne forventninger. Karriereskift. Barrierer. Krisepsykologi, rådgivningsmuligheder. Indvandrerorganisationer. Demokrati betyder aktiv deltagelse.
- Integrationsloven. Introduktionsprogrammets vilkår.
- Sprogskole. ”Den danske sprog er en svær en!” Danskundervisning og pædagogik. Hvornår kan man dansk nok?
- Aktivering. Ret og pligt i forhold til integrationsloven. Deltag aktivt i tilrettelæggelsen af din egen handlingsplan. Praktik og jobtræning er også sprogtræning. Vigtigheden af kontakter og netværk.

Fokus er lagt på demokrati i bred forstand. Både vores forfatningsmæssige system, men også i høj grad på at demokrati kræver aktiv deltagelse af borgerne. At vi i alle samfundsforhold forventes at spille med, lytte til andre og give vores mening tilkende. Samt at vores samfundsmodel – velfærdssamfundet – bygger på at alle skal yde til fællesskabet (bl.a gennem skatter) og at samfundet (staten eller kommunen) har overtaget meget af ansvaret for det enkelte individs tarv.

Bilag 2.

Interviewguide.

Hvordan planlægger du et kursusforløb?

Hvad lægger du vægt på i undervisningen?

Er der nogle områder, som bliver prioriteret højere end andre?

Er der forskel på, hvad du gennemgår på de forskellige hold?

Hvad er det, der afgør/ikke gør forskellene?

Er der forskel på, hvordan lærerne på jeres sprogcenter planlægger og underviser i kurset i samfundsforståelse? Lægger I vægt på noget forskelligt? Hvad er det, der gør, at I lægger vægt på/ikke lægger vægt på nogle forskellige temaer og områder? Taler I om det? Hvad er skolens holdning?

Har du selv haft erfaring med undervisning af etnisk kinesiske hold før?

Hvis ja, hvor mange hold har du undervist før?

Adskiller etnisk kinesiske hold sig fra andre hold generelt?

Hvorfor? Hvordan? Har de nogle særlige behov?

Adskiller det etnisk kinesiske hold, som du lige har haft, sig fra andre etnisk kinesiske hold? Hvorfor? Hvordan? Havde de nogle særlige behov?

Er der nogle områder og temaer, som du lægger særlig vægt på, fravælger eller prioriterer forskelligt, alt efter hvilke hold du har? Hvorfor?

Hvordan er din opfattelse mht., hvordan etniske kinesere klarer sig i det danske samfund? Hvorfor? Har de andre lærere samme opfattelse? Hvorfor? Hvad mener du, etniske kinesere skal forberedes til på kurset?

På kurset ser jeg flere temaer og områder, som er blevet gennemgået. Det er f.eks Danmarks historie fra Vikingetiden til nu (lang historie, monarki, tradition), Grundloven (frihed og lighed), Velfærdsstaten, familie- og boligformer (sekularisering og individualisme) og rettigheder og pligter (Besøg fra Modtageenheden og fagforeningen). Hvorfor er disse områder vigtige? Hvorfor lægges der vægt på dem? (Spørg til et tema ad gangen.).

Omgangsformer, normer, værdier og kulturformer i Danmark blev ikke rigtig gennemgået på kurset, hvordan kan det være? Gennemgår du dem på andre hold? Underviser andre lærere i disse ting?

Er 20 timer til et kursus i samfundsforståelse nok?

Hvis du havde mere tid, hvad ville du så vælge at inddrage?

Har du ellers noget at tilføje eller kommentere?

11. Litteraturliste.

Al-Habahbeh, Osama: EU kritik af Danmark –2.

In: Nyhedsbrev om etniske minoriteter, nr. 10, december 2001. Udgivet af Mellempolkeligt Samvirke.

Al-Habahbeh, Osama: Magasin designer tørklæde. Dansk Supermarked vil ikke.

In: Nyhedsbrev om etniske minoriteter, nr. 10, december 2001. Udgivet af Mellempolkeligt Samvirke.

Baumann, Gerd: Contesting Culture. Discourses of identity on multi-ethnic London. Cambridge Studies in Social and Cultural Anthropology. Cambridge University Press 1996.

Bekendtgørelse af lov om integration af udlændinge i Danmark. LBK. nr. 643 af 28/6-01. Indenrigsministeriet, 2001.

Bekendtgørelse om kursus i samfundsforståelse i medfør af integrationsloven. BEK. nr. 935 af 15/12-98. Indenrigsministeriet, 1999.

Bekendtgørelse af lov om undervisning i dansk som andetsprog for voksne udlændinge m. fl. og sprogcentre. LBK. nr. 975 af 25/10-00. Undervisningsministeriet, 2000.

Bekendtgørelse om undervisning i dansk som andetsprog for voksne udlændinge m. fl. og sprogcentre. BEK. nr. 689 af 12/7-00. Undervisningsministeriet, 2000.

Berliner, Peter: Mulighederne for udvikling af en fungibel tværkulturel psykologi.

In: Psyke & Logos, nr. 1, 1998. Tema: Kulturpsykologi.

Bonde, Annette: Flest selvmord hos indvandrere.

In: Politiken 1. sektion, fredag d. 31/3-00.

Borgnakke, Karen: Koblinger – mellem kritiske teorier og empirier om praksis.

In: Bjerg, Jens (red.): Pædagogik –en grundbog til et fag. Hans Reitzels Forlag 1998.

Cohen, Louis og Manion, Lawrence: Research Methods In Education.

Fourth Edition. Routledge 1994.

Eriksen, Thomas Hylland: Det tapte kulturelle øyrike. In: Eriksen, Thomas Hylland: Kulturelle Veikryss. Essays omkreolisering. Universitetsforlaget. Oslo 1994.

Fakta om flygtninge, indvandrere og deres efterkommere i Danmark 2001.

Udgivet 2001 af Dansk Flygtningehjælp. Oplysnings- og frivilligafdelingen samt Mellempolkeligt Samvirke. Minoritetsafdelingen.

Foucault, Michel: Power/Knowledge: Selected Interviews & Other Writings 1972-1977. (ed. Gordon, Collin). Pantheon Books 1980.

Hofstede, Geert: Cultural Differences in Teaching and Learning. In: International Journal of Intercultural Relations, vol. 10, 1986.

Holmberg, Lars: Inden for lovens rammer. Politiets arbejdsmetoder og konkrete skøn. Gyldendal 1999.

Holmen, Anne; Lund, Karen og Nielsen, Gitte Østergaard: På sporet - en antologi om undervisning i dansk som andetsprog. Uddannelsesstyrelsens temahæfte nr. 30 – 1999. Udgivet af Undervisningsministeriet, Uddannelsesstyrelsen, Området for Folkeoplysning og voksenuddannelser, 1999.

Holmen, Anne og Lund, Karen (red.): Studier i dansk som andetsprog. Akademisk Forlag A/S 1999.

Hussain, Mustafa; Yilmaz, Ferruh og O`Connor, Tim: Medierne, minoriteterne og majoriteten -en undersøgelse af nyhedsmedier og den folkelige diskurs i Danmark. Nævnet for etnisk ligestilling 1997.

Jensen, Eva Lindhardt: Kulturbegreber og kulturel kompetence. www.kigkurren.dk/evalindhardt

Jensen, Iben: Interkulturel kommunikation i komplekse samfund. Roskilde Universitetsforlag 1998.

Jensen, Iben og Løngreen, Hanne (red.): Kultur & Kommunikation. Interkulturel kommunikation i teori og praksis. Samfundslitteratur 1995.

Jørgensen, Marianne Winther og Phillips, Louise: Diskursanalyse som teori og metode. Samfundslitteratur. Roskilde Universitetsforlag 1999.

Kasper, Gabriele og Wagner, Johannes: Undervisningsanalyse – undervisningspraksis. In: Kasper, Gabriele og Wagner, Johannes (red.): Grundbog i fremmedsprogs-pædagogik. Gyldendal 1989.

Kristiansen, Søren og Krogstrup, Hanne Kathrine: Deltagende observation. Introduktion til en forskningsmetodik. Hans Reitzels Forlag 1999.

Kvale, Steiner: Interview. En introduktion til det kvalitative forskningsinterview. Hans Reitzels Forlag 1997.

Liep, John og Olwig, Karen Fog: Kulturel kompleksitet. In: Liep, John og Olwig, Karen Fog (red.): Komplekse liv. Kulturel mangfoldighed i Danmark. Akademisk Forlag 1994.

Lindblad, Sverker og Sahlström, Fritjof: Klasserumsforskning. En oversigt med fokus på interaktion og elever. In: Bjerg, Jens (red.): Pædagogik –en grundbog til et fag. Hans Reitzels Forlag 1998.

Lundberg, Per: Utbildning och träning för interkulturell kommunikativ kompetens. Studentlitteratur, Lund 1991.

Madsen, Brit: Tonen i valgkampen. In: Nyhedsbrev om etniske minoriteter, nr. 9, november 2001. Udgivet af Mellemlfolkeligt Samvirke.

Mørck, Yvonne: Bindestregsdanskere. Fortællinger om køn, generationer og etnicitet. Forlaget Sociologi 1998.

Risager, Karen: Kulturformidling. In: Kasper, Gabriele og Wagner, Johannes (red.): Grundbog i fremmedsprogpædagogik. Gyldendal 1989.

Røgilds, Flemming: Stemmer i et grænseland. En bro mellem unge indvandrere og danskere? Politisk Revy 1995.

Spradley, James P.: The Ethnographic Interview. Hartcourt Brace Jovanovich College Publishers 1979.

Sprogcentret Kigkurren: Kursus i samfundsforståelse. Bilag. Internt papir.

Undervisningsvejledninger til spor 1, 2 og 3. Uddannelsesstyrelsens håndbogsserie nr. 26, 27 og 28 - 1999. Undervisningsministeriet, Uddannelsesstyrelsen, 1999.